

THEOLOGIA BIBLICA

Béres Levente*

Kolozsvár

Bizonyítható-e történetileg Jézus feltámadása?

Nicholas Thomas Wright szemléletének bemutatása

1. Bevezetés

Nicholas Thomas Wright az ezredforduló egyik legkiemelkedőbb újszövetséges teológusa, jelenleg a St. Andrews Egyetem kutatóprofesszora és doktoranduszainak irányítója, valamint Durham tiszteletbeli püspöke.¹ Életét kettősség jegyében éli – ahogy maga vallja: a Szentírásen alapuló lelkesítő szolgálat és a tudományművelés egymástól elválaszthatatlan egységet képeznek.²

Tudományos munkásságában, így a feltámadás kérdésének vizsgálatában is a történeti kutatás módszerét alkalmazza, azaz történelmi vonatkozásban vizsgálja választott témáját. A munkafolyamatban objektív magatartásra törekszik, igyekszik minél inkább kizárni a maga szubjektív álláspontját; a források használatában nem jár el önkényesen, és számol az ezekhez fűződő ellenvéleményekkel; figyelembe veszi a kortárs vagy korábbi szerzők véleményét és eredményeit, és azokkal „párbeszédet” folytat. Módszertanát ő maga „kritikai realizmus”-nak nevezi. Nem szövegektől, hanem hipotézisből indul ki,³ amelyet különböző források (főként teológiai, irodalmi, történelmi) vizsgálatával próbál igazolni, logikusan alátámasztani.⁴ Munkája során három szabályt követ: minél teljesebb formában vizsgálni az idézett forrásokat; a legegyszerűbb olvasatot alkalmazni; rávilágítani a látszólag ellentmondó szövegekre is.⁵

Jézus feltámadására összpontosító kutatásának eredményeit a *The Resurrection of the Son of God* című munkájában tette közzé,⁶ amely a *Christian Origins and the Question of God* 1991-ben elindított tanulmányosorozati projektjének harmadik kötete.

* Béres Levente (Marosvásárhely, 1989) a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet magiszteri hallgatója, a magyarországi Collegium Talentum 2017 programjának ösztöndíjasa.

¹ Ezt a magas tisztséget 2003 és 2010 között viselte, ezáltal tagja volt a Lordok Házának is.

² Wright, N. T.: *A Biográf*. Ld. www.alastair.adversaria.co.uk/?p=371 (2016. május 1.).

³ Czire Szabolcs: *A történeti Jézus. A kutatás múltja és jelene*. Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Kolozsvár 2009, 352–353.

⁴ Wright, N. T.: *The New Testament and the People of God. Christian Origins and the Question of God*. 1. Vol. Fortress Press, Minneapolis 1992, 31.

⁵ Czire Szabolcs: *A történeti Jézus*, 353.

⁶ Wright, N. T.: *The Resurrection of the Son of God. Christian Origins and the Question of God*. 3. Vol. Fortress Press, Minneapolis 2003.

Jézus feltámadását vallástörténeti, filozófiai, ószövetségi, intertestamentális kortörténeti, újszövetségi, kánontörténeti, egyháztörténeti és történelmi vonatkozásban is megvizsgálja, eredményeinek leírásában az átláthatóságra törekszik.⁷

2. A feltámadás kérdése napjainkban

Wrightot az indította a feltámadás kérdésének kutatására, hogy az Újszövetséget tanulmányozó szakemberek között egyre inkább ez a nézet terjedt el: a kora keresztyének nem úgy gondoltak Jézusra, mint aki testben támadt fel. Szerintük Pál az úgynevezett spirituális nézőpont legfőbb bizonyágtevője. Az ilyen gondolatok félreértelmzésekből, félreértésekből, illetve más, nem keresztyén, például pogány, judaista stb. hatásokból származnak. A keresztyén ember számára fontos, hogy tisztán lássa ezt a kérdést, mert csak így válhat felelősségteljes hívő emberré.⁸

Alapjában véve két álláspont létezik napjainkban a tudósok és a jelentősebb egyházak körében. Az egyik vallja Jézus testben történt feltámadását, a másik pedig különféle elméletek alapján próbál valamiféle magyarázatot adni az akkor történetekre. Például a zsidóság tekintetében a feltámadás csupán egy homályos helyzetre utal, amelyet többféleképpen lehet magyarázni; Pál sem testben történt feltámadást hirdetett, hanem sokkal inkább valamilyen lelki, spirituális szemléletet, és a „belső ember, új ember” nézőpontja alapján a Jézussal való találkozást tapasztalatnak, belső érzésnek gondolják, nem pedig Jézus valóságos megjelenésének; így azt tartják, hogy a feltámadott Jézus megjelenéseinek történeteit hallucinációk, képzelgések eredményezték. Némelyek szerint a korai keresztyének a mennybemenetelt Jézus különleges képességének megnyilvánulásaként értelmezték (ApCsel 1,9), és ezt értették az ő feltámadásán, s csak később kezdtek beszélni az üres sírról, illetve arról, hogy „látták” a Feltámadottat. Mások szerint a feltámadástörténetek későbbi hozzátoldások az evangéliumokhoz, és pedig azért, hogy alátámasszák a kialakult hiedelmet. A szkeptikusok magyarázata talán a legegyszerűbb: nem tudják, mi történt Jézus testével, de egy biztos, nem támadt fel.⁹ Ezek a magyarázatok fellelhetők egyvelegként is, de ez nem változtat a lényegen.

Wright arra vállalkozott, hogy szilárd, hiteles és történelmi bizonyítékokkal tisztázza ezeket a félreértéseket, hiszen szerinte mi lehetne a legjobb történeti magyarázat mindarra, ami húsvét után történt, ha nem Jézus valóságos testben való feltámadása.¹⁰ Nyilván sok bírálat éri törekvéseért. Egyfelől a történészek részéről, akik szerint a feltámadást nem lehet megragadni, nem konkrét esemény,

⁷ Wright, N. T.: *The New Testament and the People of God*, 81–82.

⁸ Wright, N. T.: *The Resurrection of the Son of God*, xvii.

⁹ Uo. 7.

¹⁰ Uo. 8.

és ezért történészként nem is lehet kutatni.¹¹ Határozottan állítják, hogy Jézus teste is bomlásnak indult, mint bármely emberi test, illetve mivel egyetlen halott sem támadt fel, így Jézus feltámadása sem valószínű. Másfelől ott vannak azok a teológusok is, akik szerint ezt nem kellene külön kutatni, ugyanis a feltámadás tudományos eszköztárunk hatáskörén kívülre esik.¹² Nekünk csupán hinnünk kell abban, amit élénk adnak az evangéliumi történetek, mivel egy természetfeletti világkép éppen annyira helytálló lehet, mint ahogyan egy naturalisztikus világkép is, és ha Jézus valóban Isten Fia volt, mi mást várhatnánk tőle, mint amit olvasunk róla az evangéliumok elbeszéléseiben?¹³

Wright nem áll meg a kutatásban az első adódó nehézségnél, hanem vallja, hogy a történelmet komolyan kell venni, és a történetkritikai megállapításokat újra meg újra felül kell vizsgálni. Nem ért egyet azzal, hogy a történetkritikai megközelítés képviselői csupán megnyirbálják és lekicsinylik az első húsvét eseményének jelentőségét, de egyetért azzal, hogy nem szabad egyoldalúan vizsgálni, és ez alapján tényszerű kijelentéseket tenni.¹⁴ Mindezek ellenére elismeri, hogy egy történésznek mindig is számolnia kell egy kisebb fokú szubjektivitással, ugyanis a munkafolyamatban önmagával folytat párbeszédet, valamint saját világnézeti perspektívájából indul ki, amely meghatározó tényező.¹⁵

A feltámadás kutatásában Wright arra a kérdésre keresi a választ, hogy mi is történt valójában az első húsvét hajnalán. Ahhoz, hogy erre válaszolni tudjon, két irányt mutató kérdést fogalmaz meg: mi a kiváltó oka a keresztyénség létrejöttének, amely már az 1. században nagy teret hódított, majd később birodalmi vallássá vált, illetve minek köszönhetően alakult ki a keresztyénség sajátos hitvilága, mi váltotta ki azt a hitet, amelyről az Újszövetség tanúskodik? Mi a legjobb magyarázat tehát a keresztyénség, illetve hitvilágának létrejöttére?

3. Hipotézis

Czire Szabolcs így értékeli Nicholas Thomas Wright feltámadással kapcsolatos szemléletét:

„Wright azon kevesek közé tartozik, akik a feltámadást történeti tényként, »lefilmezhető eseményként« kezelik.”¹⁶

Wright azzal indítja könyvét, hogy először a történelem szó jelentését, értelmi mezejét összegzi. A történelem – mondja – az egyszerű, soha többé meg nem ismétlődő események tudománya.¹⁷ De mire is gondolunk e szó hallatán,

¹¹ Crossan, J. D.: *The historical Jesus. The Life of a Mediterranean Jewish Peasant*. T&T Clark, Edinburgh 1991, xxvii–xxxiv.

¹² Uo. xxvii–xxxiv.

¹³ Wright, N. T.: *The Resurrection of the Son of God*, 685–686.

¹⁴ Uo. 5–6.

¹⁵ Uo. 717.

¹⁶ Czire Szabolcs: *A történeti Jézus*, 357.

¹⁷ Wright, N. T.: *The Resurrection of the Son of God*, 685.

milyen jellegű történelmi eseményeket tud egy történész tudományosan vizsgálni? Wright szerint innen ered a legtöbb félreértés, ugyanis a feltámadás történelmi vizsgálatakor a szó legkevesebb öt jelentésárnyalatával találkozunk.

1. A történelem kifejezés egy olyan eseményre vonatkozik, amelyről feltételezzük, hogy megtörtént, amelyet tényként kezelünk, még akkor is, ha nincs pontos ismeretünk róla, ténylegességét nem tudjuk bizonyítani, azaz nincs tanú, írásos feljegyzés a korból, a pillanatról. Ehhez a jelentésárnyalathoz tartozik egy-egy személy, tárgy vagy jelenség létezése is, amelyet bizonyítékok nélkül is tényként ismer a köztudat.
2. Történelmi pillanatoknak nevezzük azokat a jelentős, kiemelkedő eseményeket, amelyek fordulópontot jelentettek a történelem folyásában, és kihatottak az utánuk következő időkre. Ide sorolható, a kiemelkedő személyiségek, épületek, tárgyak léte.
3. Matematikai pontossággal, illetve különféle tudományos módszerek segítségével igazolható, bizonyítható események.
4. Történelmi mindaz, amiről már írtak a múltban. Ide soroljuk a szájhagyományt is, hiszen a szónak az ókorban nagyobb súlya volt, mint az írásnak. Ebben az értelemben történelmi esemény mindaz, amiről a múltban mint múltbeli eseményről már beszéltek.
5. Végül történelemként fogadjuk el azokat az eseményeket, amelyekről a felvilágosodás utáni modern történészek következtetéseket állapítottak meg a történelem és más tudományágak közötti analógiák és összefüggések által. Ennek értelmében történelminek nemcsak a bizonyítható és részleteiben leírható események nevezhetőek, hanem mindaz, ami analógiák és összefüggések által is bizonyítható és leírható.¹⁸

A történelem mint kifejezés értelmének tisztázása után Wright hipotézisként a kora keresztyének állítását vizsgálja, és a benne rejlő értelem meghatározására vállalkozik: a názareti Jézus feltámadt a halottak közül. A helyes következtetések érdekében sorra vizsgálja e kijelentés értelmét a pogányság, majd a zsidóság körében, különös tekintettel a fogság utáni kor zsidóságára, és végül a kora keresztyénség gondolatvilágában, hitvilágában és nyelvhasználati közegében. Mindhárom közegben csupán a különféle halál- és túlvilágképzeteket, a feltámadás fogalmát veszi górcső alá.¹⁹

Ezen tanulmány keretében nincs lehetőség arra, hogy részletesen bemutassam egy-egy terület vizsgálatának eredményeit, ezért csak összefoglalom ezeket, hogy a figyelmet az Ó- és Újszövetség könyveinek részletesebb, téma felőli ismertetésére tudjam fordítani.²⁰

¹⁸ Az itt felvázolt pontok röviden foglalják össze az öt jelentésárnyalatot. Magyarul inkább csak körülírni lehet az angol nyelv egyértelmű kifejezéseit. Ld. bővebben uo. 12–15.

¹⁹ Uo. 28–31.

²⁰ Részletesen ld. Béres Levente: *Jézus feltámadása N. T. Wright szemléletében. Licenciátusi dolgozat újszövetségi teológiából.* Témavezető: Dr. Kállay Dezső. Kolozsvár 2017. (Megtalálható a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet könyvtárában.)

4. Fogalomtisztázás²¹

A „halott, halál” szót három értelemben használjuk. Utalhat a) az egyéni elmúlás pillanatára; b) a halál bekövetkezte utáni állapotra; c) általában vett jelenségre vagy absztrahálás során megszemélyesített dologra. Magyarán: a) meghalt; b) halott; c) a halál/a Halál.

Ennek alapján a „halál utáni élet” kifejezés esetében szintén három értelmezési lehetőség van: 1. a test szerinti meghalást rögtön követő állapot (bármilyen az); 2. testi, fizikai halálállapot huzamos idejét követő létforma (ha van egyáltalán ilyen); 3. esetleg egy halott ügy utáni állapotot (ez ritkán használt absztrakt értelmezés). Általában a halált rögtön követő állapot értelmében használjuk (sajnos sok keresztyén is ezt vallja a feltámadás szó kapcsán).

A feltámadás első századi értelme sem a pogány, sem a keresztyén, sem a zsidó szóhasználatban nem egyezik meg a fent említett 1. pont szerinti jelentéssel. Az *ἀνάστασις* a kor szóhasználatában a 2. pont értelmét hordozza.²² A pogányok elvetik ennek lehetőségét, hiszen az emberi létet két dimenzióban szemlélik: élet és halál. A fogság utáni zsidóság többsége egy nagyon távoli reménységként beszél a feltámadásról. A keresztyének Jézusról állítják, hogy feltámadt – számukra ez egy Jézussal megtörtént esemény –, s általa önmagukra is vonatkoztatják, mint ami a jövőben fog bekövetkezni. Rajtuk kívül senki sem állítja, hogy ez már részben megtörtént esemény.

A feltámadás az első századi gondolkodás szerint, mint látni fogjuk, két lépésben végbemenő átváltozást jelent: a földi élet után lesz egy test nélküli halott állapot, amikor semmi nem történik, vagy ami történik, az nagyon kevés (ez inkább a megnyugvás szakasza), amelyet követ majd egy új, testbeli létezés: az örök élet.

5. A halottakról szóló felfogás fejlődése az Ószövetségben

Wright kutatásai alapján kijelenti, hogy a feltámadás gondolata a judaizmusban gyökerezik, annak ellenére, hogy a Héber Bibliában alig-alig jut kifejezésre a túlvilági életről szóló hit és a feltámadás reménysége.²³ A régebbi írásokban csupán néhány utalást találunk erre vonatkozóan, míg a késői írásokban fokozatosan növekszik a téma érintettsége, egészen addig, hogy a legkésőbbi kanonizált iratok már egészen újnak tűnő feltámadáshitet hirdetnek, amely végül az Újszövetségben teljeseedik ki.²⁴

²¹ Wright, N. T.: *The Resurrection of the Son of God*, 30–31.

²² Összefoglalva ld. Béres Levente: *Jézus feltámadása* N. T. Wright szemléletében, 14–22. Bővebben: Wright, N. T.: *The Resurrection of the Son of God*, 38–84.

²³ Wright, N. T.: *The Resurrection of the Son of God*, 85.

²⁴ Uo. 86.

Az ókori zsidóság hitvilágának tanulmányozása rendjén Wright három egymásra épülő hitfejlődési szakaszt különböztet meg a túlvilági gondolkodásban, amelyek között a határ nehezen észlelhető, egyfelől a túlvilágról szóló hit fokozatos kibontakozása miatt, másfelől azért, mert az újabb szakasz a már meglevő szemlélet új értelmezése és aktualizálása az adott életkörülmények között.²⁵

Az első szakasz a Seolról, a holtak birodalmáról beszél, amelyet homály és sötétség, többnyire mozdulatlanlanság, néha egy kevés mozgás (Ézs 14,9–11) jellemez, de ahonnan soha nincs visszaút. A Seolban nincs emlékezés, hiszen a felejtés birodalma. Ott a holtak nem dicsérik Istent, nem reménykednek hűségében, mivel Isten nincs ott a maga jelenlétével (Zsolt 6,5; 30,9; 88,3–7.10–12; 115,17; Ézs 38,18; Préd 9,5.10).²⁶ A Seol a por helye, ugyanis a test ismét porrá válik, az élet „lehelete” pedig visszatér az életet adó Istenhez: nem egyesül Istennel, csupán visszatér a Teremtőhöz (1Móz 2,7; 3,19).²⁷ A kora izraelita képzetben a Seol egyszerre a holtak mitikus lakhelye, ahol a holtak árnyként léteznek, és fizikai valóság (sír, férgek), ahol jelentéktelenné válik a földön megszerzett rang (Ézs 14,9–11.18; Jób 3,13–15.19). A holtak tehát továbbra is léteznek, viszont létezési állapotukra az alvás jellemző. Ezt a képzetet fejezik ki a *valaki elaludt az ő atyjával* vagy a *népéhez takarított* tipikus szófordulatok (ld. Jer 51,39.57; Jób 3,13.17–18; 1Móz 35,29; 47,20; 1Kir 2,10; 2Sám 7,12 stb.).²⁸

Wright meglátása szerint téves lenne azt állítani, hogy a kora zsidóság hitvilágában a Seol képe bús és nyomasztó volt. Itt csupán arról van szó, hogy a zsidóság figyelme és gondolkodása más (élet)területre irányult.²⁹ Az Ószövetségben a hangsúly Izráel hitének tárgyán van, a nagy nemzeté váláson és az ígért földjén (1Móz 12,1–3). Az Ószövetség alapgondolata éppen az ezekhez fűződő reménység és várakozás, nem pedig a túlvilág felőli gondolkodás. A zsidóság számára a nemzet növekedése és jóléte, s ezen belül a család növekedése és az ország virágzása a megbékélt eltávozást jelentette az élők sorából.³⁰ A hosszú élet volt a legtávlatibb reménység. Arra vágyakoztak, hogy láthassák utódaikat, akikben Isten áldását és ígérését, a jövőt szemlélték (1Móz 25,8; 50,23). A gyermektelenséget vagy az utódok elvesztését szerencsétlenségként élték meg (Ruth 1,20; 2Kir 25,7, Lk 1,25). Hasonló módon Isten ígérétének megvalósulását látták abban a temetési szokásban, hogy halottaikat az Ábrahám által pénzen vett temetkezési földbe helyezték nyugalomra: az ígért földjén (1Móz 23; 25,9; 35,29; 47,30 stb.).³¹

Néhány tudós a királyságban látja az Ószövetség fókuszpontját, ugyanis a királyi ház, a főváros és a templom szorosan összefonódtak, és ugyanazt a re-

²⁵ Wright, N. T.: *The Resurrection of the Son of God*, 86–87.

²⁶ Uo. 86–89.

²⁷ Uo. 98–99.

²⁸ Uo. 89–90.

²⁹ Uo. 90.

³⁰ Uo. 100.

³¹ Uo. 99.

ménységet tápláltak (Zsolt 72,1–4.8.12; 89,35–37; Ézs 2,2–4; 11,1–9; 42,1.4; Mik 4,1–4). Wright a királyságban is Isten Ábrahámnak tett ígéletét látja.³² Néhány próféta később az „Úr napját” kezdte hirdetni, amelyben már egy új társadalom új értelmezése szólalt meg, de a hit alapja JHWH, aki hú marad ígéreteihez (Ézs 13,6.9; Jer 46,10; Ez 30,2.3; Joel 1,15; Zak 14,1).³³

A feltámadást illetően meg kell említenünk Énokot és Illést, néhány kutató szerint pedig Mózeset is, akikről azt olvassuk, hogy nem haltak meg, hanem Isten ragadta el őket, tehát nem az atyákkal alszanak, hanem máshová kerültek. Hogy miért kivételek a meghalás tekintetében, erre az Ószövetség nem ad választ (1Móz 5,24; 2Kir 2,1–18).³⁴ A feltámasztástörténetek sem visznek előbbre témánk kutatásában (1Kir 17,17–24; 2Kir 4,18–37; 13,21).³⁵

A Szentírás az 1Sám 28,3–25-ben leír egy halottidézést, amely természetesen Isten haragját vonta maga után, ugyanis a Törvény szigorúan tiltja ezt (5Móz 18,10–12). Sámuel megidézésének története minden bizonnyal a kananeusok halottakról alkotott szemléletét tükrözi, miszerint a halott isteni természetű (1Sám 28,13) és az istenek világában élő lélek. A halottidézés gyakorlata tőlük szüremlett át a választott nép közé. A történet nem tagadja a halottidézés lehetőségét, viszont arra figyelmeztet, hogy egyedül Isten mutathat utat a kereső ember számára, a holtaknak pedig nincs hatalmuk az élet dolgai felett, sem rálátásuk azokra.³⁶

Az ókori zsidóság túlvilági képének alapszakasza kapcsán meg kell jegyeznünk, hogy teológiailag feszültség áll fenn a halál értelmezésében: ezt lehet úgy értelmezni, mint amely az élet természetes vége (kiteljesedése), illetve úgy is, mint amely a bűn büntetése (1Móz 2,17; 3,3.17–19). Mindkét értelmezési lehetőség elfogadott volt. Az élet természetes rendjeként való értelmezés háládatosságra és örvendezésre ösztönözte az élőket.³⁷ Összegzésképpen elmondható tehát, hogy a túlvilágról alkotott kép alapszakaszában a halál olyan egyirányú út, amelyre minden élőnek rá kell lépnie, s ebből nincs visszaút, nincs újratalálkozás, nincs jövő, csupán örök álmom (Jób 7,7–10; 14,1.7–14; 2Sám 12,23).³⁸

A túlvilágról alkotott kép második szakasza JHWH szeretetéről és hatalmáról szól, amitől senki és semmi, még a halál sem választhatja el az embert. Ez a hit nem dogmák megtanulásán és elfogadásán, hanem az ember személyes élettapasztalatain alapszik, az ókori zsidóság pedig a túlvilágképzetére is kiterjesztette ezt a meggyőződést.³⁹

³² Wright, N. T.: *The Resurrection of the Son of God*, 100.

³³ Uo. 102.

³⁴ Uo. 94–95.

³⁵ Uo. 96.

³⁶ Uo. 93–94.

³⁷ Uo. 91–92.

³⁸ Uo. 96–98.

³⁹ Wright, N. T.: *The Resurrection of the Son of God*, 86. és 103.

Erről az élettapasztalatról számos ószövetségi igehely beszél. Ezek között vannak olyanok is, amelyek az Ószövetségre jellemző képes beszéddel használják a halál hasonlatát, hogy így érzékeltessék azt a nehéz élethelyzetet, a váratlan halált, a halálos veszélyt vagy szorongást, amelyből a hívő Isten szeretete és hatalma által szabadult meg (Zsolt 16,8–11; 22,13.22–31; 104,29 skk; Jób 33,15–30). Megújulásban részesülnek azok, akik az Úrhoz fohászkodnak szüntelen, akik nem távoznak el JHWH jobbja mellől. Erről beszél a 49. és 73. zsoltár is: a szenvedést követően a hűségben megmaradó embernek Isten dicsőséges (כבוד – *tisztetség, becsület*) életállapotot ajándékoz. Az említett igehelyeken tévedés lenne a feltámadás hitét látni, sőt a Zsolt 49,10–19 az ókori zsidóság hitének első szakaszára tér vissza.⁴⁰

Mint látható, az ószövetségi túlvilágkép második szakaszában a hit alanya JHWH, akinek ereje életre hoz, életet ad, aki a hívők osztályrésze, és akitől senki és semmi nem választhat el (5Móz 32,39; 1Sám 2,6; Zsolt 16,5; 36,9). Ez az erős hit teremtette meg annak a lehetőségét, hogy egy ebben gyökerező, de megújult hit bontakozhasson ki.⁴¹

Az ókori zsidóság túlvilági képének harmadik szakasza a feltámadást hirdeti. Kérdés azonban, hogy mi az eredeti kontextus, azaz milyen gondolatok húzódnak meg a feltámadást hirdető textusok mögött, honnan erednek ezek a gondolatok, és hogy a textusok miként kapcsolódnak más túlvilágról szóló szövegekhez. A feltámadás kérdésénél fontos megértenünk, hogy ez nem a Seolról beszél másként, hanem egy új, testi létformát hirdet: a már meghalt állapotának megváltozását mint majdani eseményt.⁴²

Wright szerint az ókori zsidóság feltámadásról szóló hitének kulcstextusa a Dán 12,2–3, mivel 1. a teológusok többsége elfogadja, hogy egyértelműen a testi feltámadásról beszél (ez az elsődleges jelentése); 2. a korábban keletkezett textusok Kr. e. 2. századi olvasatát tükrözi; 3. az utókor „optikai lencseként” használta a korábbi szövegek megértéséhez, vagyis hidat jelent az ószövetségi és Jézus korabeli zsidóság gondolkodása között, hiszen láthatóvá teszi a különböző gondolatok ívét, irányvonalát.⁴³ Ez a szövegrészlet arról beszél, hogy *sokean azok közül, akik alusznak a föld porában, felsejkennek... az értelmesek pedig fénylenek*. Az alvás mint a halált követő létezés metaforája már ismert biblikus kifejezés, s így nem meglepő a felsejkenés, felébredés metafora használata a feltámadásra, hiszen e kettő összetartozik a képi beszédmódban. Figyelmünket azonban nem szabad elkerülnie annak, hogy a Dán 12. nem beszél egyetemes, tehát az egész választott népre vagy a teljes emberiségre vonatkozó feltámadásról, csupán arról, hogy némelyek az örök életben, mások az örök utálatosságban részesülnek. Az örök életet elnyerők között lesznek olyan igaz emberek, akik földi életük során értelmesek (הַמְשִׁכִּלִים), Istenhez hűek voltak, másokat

⁴⁰ Uo. 103–107.

⁴¹ Uo. 108.

⁴² Uo. 108–109.

⁴³ Uo. 109.

is az igazságra vezettek (Ézs 53,11 skk), és akik az új életben fényleni fognak, mint az ég fényessége, vagy mint a csillagok (Dán 12,3). Téves út, ha a kutató itt a pogány csillaggá válás képzetét véli felfedezni (Seneca, pitagoreusok, Cicero). Itt semmi jelét nem látjuk ennek, ugyanis a pogány gondolkodásban az új létezési forma be is áll a halált követően, itt viszont arról olvasunk, hogy a most még halottak majd fel fognak ébredni, és egykor az ég fényességéhez, illetve a csillagokhoz hasonlóan fognak fényleni.⁴⁴ Ebben a Dán 12,3 által leírt fénylésben Wright a királyság rendeltetését látja, miszerint a királyoknak az a feladata, hogy utat és példát mutassanak a világban. Az örök életben ezt a feladatot az igazak, a *magasságos egek szentjei* kapják (Dán 7,18.22.27), akik a feltámadás által dicsőséges állapotban részesülnek.⁴⁵

A feltámadás ígérete olyan rendkívüli ígéret az ókori zsidóság számára, amely különleges helyzetben hangzott el. A Dániel könyvében elhangzó ígéret történeti háttérében a vértanúság áll. A zsidó nép a Kr. e. 160-as évek krízisében (1–2 Makk), különösen az Antiokhosz Epiphanész uralkodása alatt elszenvedett nehézségek és mártíromság, sőt a Dán 9. alapján a babiloni fogság óta tartó állandó pogány elnyomásra kapja a vigasztaló ígéretet. A Dán 11,31 a jeruzsálemi templom tisztátalanná tételéről, a pusztító utálatosság felállításáról beszél, vagyis arról, hogy a templom égőáldozati oltárát Zeusz oltárává alakították át, és disznókat áldoztak azon, a 32–35. versek pedig a következményekről, a megpróbáltatásokról, a mártíromságról, a szövetség megtöréséről és a hitehagyásról. A 36–45. versek Antiokhosz Epiphanész végső bukását írják le, a Dán 12,1 Izráel szabadulásának mikéntjét, majd az ezt követő versek a végidőre vonatkozó ígéretet tartalmazzák. A Dán 12,2–13-ban egyértelmű, hogy a feltámadás az átmeneti halott állapotot követő, tehát a jövőben beteljesedő esemény.⁴⁶

A feltámadás ígéretében Isten hűsége és szeretete nyilatkozik meg, ugyanis ez Isten jutalma azok számára, akik a pogány elnyomás, a szenvedés ellenére sem adták fel hitüket, vállalták a mártíromságot, keresték Istent, és hűségesek maradtak hozzá. Mindezek összefüggésében megállapíthatjuk, hogy a Dán 12-ben nem valami meglepő és előzmények nélküli hitreform nyer megfogalmazást a második templom zsidósága számára, hanem inkább a már ismert túlvilágkép újszerű értelmezése jut kifejezésre.⁴⁷

A Dán 12,2–3 alapképeinek és gondolatainak forrásai kétségtelenül az Ézs 24–27. és 52–53. fejezetei, különösen a 26,16–19. Ézsaiás ugyan nem beszél egyértelműen a feltámadásról, de amiről szól, az magában hordozza annak gondolatát, hogy az Istenhez hűségesek meg fognak gyógyulni, szabadulást nyernek. Az ígéret Isten szolgájának szól (Ézs 52,13; 53,11), aki lehet a választott nép egésze, de mindenképp a hívő emberek megszemélyesítője. Ő kapja a száműzetésből való szabadulás és helyreállítás ígéretét. Az igeszakaszban Ézsaiás könyvének

⁴⁴ Wright, N.T.: *The Resurrection of the Son of God*, 109–110.

⁴⁵ Uo. 112–113.

⁴⁶ Uo. 113–114.

⁴⁷ Uo. 114–115.

Kr. e. 2. századi értelmezését látjuk: Isten régi ígérete beteljesül, és ez az ő szuverén, egész világ fölötti ítélete (Ézs 25,6–8.10; 26,20–21). Az Ézs 26,14–15-ben az ókori zsidóság hitének alapszakasza jelentkezik, amelyre a 16–19. versekben a feltámadás hite épül rá. A feltámadásra vonatkozó képeket – *megelevenednek, fölkelnek, serkenjetelek föl* (Ézs 26,19) – lehet metaforaként is értelmezni, s így a választott nép helyreállítására utalnak, de a következő versek alapján, amelyekben Isten világ fölötti ítéletéről olvasunk, szó szoros értelemben is vehető: így veszi át a Septuaginta (LXX) és Qumrán.⁴⁸

John Day szerint az Ézs 26,19 a Hós 13,14-en alapszik, amelyben annak reménysége jut kifejezésre, hogy JHWH kiváltja a hozzátért embert a Seolból és a halálból. A LXX, más ókori szövegek, valamint az Újszövetség is a feltámadásra vonatkoztatja a Hós 13,14-et, így nincs okunk feltételezni, hogy Ézsaiás ne ezt az olvasatot alkalmazta volna. A Hós 13,14 egyértelműen a Hós 6,1–2-ben gyökerezik, amelynek fő gondolata JHWH életadó, megújító ereje. Az utókor pedig sokkal pozitívabb olvasatban használta ez utóbbi ígérést. Hóseás könyvét a Kr. e. 8. századra keltezik, s így megállapítható, hogy itt találhatóak a legrégebbi, halálon túli léttel foglalkozó textusok.⁴⁹

A legismertebb ószövetségi szövegrész, amelyet a feltámadással szoktak összekapcsolni az Ez 37. Itt egy látomást olvasunk, amelynek alapgondolata a száműzetésben sínylődő választott nép, amely tisztátalanságának büntetését éli, de JHWH ígését kapja a szabadulásra és helyreállításra. Itt JHWH új teremtésének, tehát eddig még soha sem említett cselekedetének hite fogalmazódik meg, amelynek az az előfeltétele, hogy a népnek meg kell tisztulnia (Ez 36,16–32). Igaz ugyan, hogy JHWH aktívan cselekszik az 1Móz 1–2-ben és a 2Móz-ben is, itt viszont a zsidó történelem által addig még nem ismert cselekvésének ígérete hangzik el. Az itt megnyilatkozó hit a körülmények ellenére is istenfélelemre, hűségre és bizakodásra buzdít, és pedig azzal a meggyőződéssel, hogy JHWH igazságos és hű marad az Ábrahámnak adott ígéreteihez. A kora rabbinikus irodalom értelmezésében az Ez 37 szó szerint a feltámadásról beszél.⁵⁰

Az ószövetségi zsidóság túlvilágképzetének hitétől, mint láttuk, nem idegen a feltámadás gondolata. Mindig is ott élt a kiválasztott népben annak reménysége, hogy a fogságból és nyomorúságból lesz szabadulás, lesz helyreállítás. A zsidóság ezt fejlesztette tovább, és jutott el arra a meggyőződésre, hogy a Seolban való létezést új teremtés, új élet fogja követni. A test szerinti feltámadás hite tehát a már meglévő hit újszerű megerősítése,⁵¹ ugyanis magában hordozza, hogy a halottak most még alszanak, de eljön az újjáteremtés ideje, amikor JHWH új dolgot tesz velük, mert semmi és senki nem tudja megtörni az ő szeretetét és teremtő erejét. Mindezek azt bizonyítják, hogy a test szerinti feltámadás nem az

⁴⁸ Wright, N. T.: *The Resurrection of the Son of God*, 115–117.

⁴⁹ Uo. 118–119.

⁵⁰ Uo. 119–121.

⁵¹ Uo. 121–123.

apokaliptikus irodalom sajátossága, új dogmája.⁵² Fontos azt is meglátnunk, hogy e hit szerint az új élet nem valahol máshol lesz, nem a mennyországban, hanem a már megtapasztalt, jelenlegi világban, amelyet JHWH az idők végezetén teremtő ereje által újít meg, állít helyre. Ezek alapján a feltámadás JHWH aktív, újszerű, ítéletet hozó cselekedete a teremtett világban.⁵³

A második templom zsidóságának korában kiszélesedett a zsidó túlvilágképzet palettája. A két véglet: a konkrét testi feltámadás, valamint a lelki halhatatlanság. A túlvilágképzet színes skálájának közös vonása az, hogy hirdeti a halál utáni és valamilyen formában folytatódó létezését.⁵⁴

A szadduceusok kegyességi irányzata mindig is elvetette a feltámadás gondolatát. Saját hitük szerint a lélek a testtel együtt pusztul el (Mt 22,23; Mk 12,18; Lk 20,27; Sir 14,16.18–19; 17,27–28; 38,21–23; 41,4; bSahn 90b; mSahn 10,1; Josephus Flavius: *A zsidó háború* 2,165; *A zsidók története* 18,16). Hasonlóan gondolkodik a Makkabeusok első könyvének szerzője is, hozzátéve, hogy csupán az utódok emlékében maradnak meg az elhunytak. Tóbiás könyve csak a halált említi (Tób 4,10; 12,9; 14,10), Báruk első könyve pedig a zsidóság túlvilághitének első szakaszát erősíti meg. A farizeusi kegyesség tagjai viszont hittek a jövőbeli feltámadásban, amelynek hitrendszeri lenyomatai az Újszövetségben lépten-nyomon jelen vannak (ApCsel 23,6). Az intertestamentális korban élt zsidóság hitvilágának színességét történelmi helyzetük okozta, ugyanis vitathatatlan, hogy Nagy Sándor, Antiokhosz Epiphanész és az általuk előidézett társadalmi, kulturális és politikai helyzet nagy hatással volt mind a palesztinai, mind a diaszpórában élő zsidóságra.⁵⁵

A feltámadás mai értelme nem a héber gondolkodás és a görög halhatatlanság ötvözéséből származik, ugyanis a legtöbb zsidó ember gondolkodásában jelen volt. Ezt bizonyítja a mindenkori zsidóság két központi imája is, a Söma Israel és a Sömone Eszré (más néven Tefillah), de ugyancsak ezt támasztja alá a LXX fordítása is.⁵⁶

Az apokrif irodalomban megfogalmazott váradalom a jövőben bekövetkező feltámadásról szól. Elterjedt volt az a gondolat, miszerint lesz végső ítéletnap, amikor az igazak örök érvényű áldásban részesülnek, a bűnösök pedig megkapják az őket méltán illető büntetést. Azok, akik már elhunytak, a várakozás állapotában vannak, még alszanak, s amikor a Választott majd elhozza az ítéletet a földre, akkor megújul az egész föld, és az igazak visszanyerik a teremtésbeli állapotukat.⁵⁷

⁵² Wright, N. T.: *The Resurrection of the Son of God*, 124.

⁵³ Uo. 138.

⁵⁴ Uo. 86. és 129–130.

⁵⁵ Uo. 131–140.

⁵⁶ Uo. 146–150.

⁵⁷ Összefoglalva ld. Béres Levente: *Jézus feltámadása* N. T. Wright szemléletében, 28–33.

6. Feltámadáshit a páli corpusban

A kora keresztyén feltámadáshit megismerését a legkorábbi írásos források tanulmányozásával kell kezdenünk. Pál apostol az első keresztyén szerző, akinek írásából tájékozódhatunk a kora keresztyén hit felől.⁵⁸ Noha leveleinek összképe sajátos teológiát mutat, amely sokszor szubjektív, radikális magatartást tükröz, ez mégis érthető, ugyanis bizonyos kérdésekre, gondokra kíván megfelelő választ adni.

Pál szerzősége elfogadott a Róm, 1–2Kor, Gal, Fil, Filem, 1Thessz levelek esetében. Az Ef és Kol levél szerzősége vitatott. Wright Pál mellett érvel, ugyanis szerinte kevés különbséget mutatnak a többi páli levélhez képest. A 2Thessz témánkban keveset segít, így szerzősége számunkra nem lényeges. A pásztori levelek szerzősége szintén vitatott, viszont jelentőséggel bírnak a kora keresztyén feltámadáshit összképének megismerésében.⁵⁹ A következőkben tematikusan igyekszem összefoglalni Wright kutatásának eredményeit.

A hitre jutott ember a *már most, de még nem* feszültségében él a földön, ugyanis Krisztus kereszthalálával és feltámadásával új korszak vette kezdetét (Gal 1,4; 2,19–20; 2Tim 1,10; Róm 4,24–25 stb.).⁶⁰ Krisztusban a Teremtő hatalma és ereje nyilatkozott meg (2Kor 1,8–10; 2,5; 13,3–4; Róm 4,17; Zsolt 16,10),⁶¹ és pedig úgy, hogy teljesen, nem várt módon forgatta fel a világot, törte meg annak hatalmát (1Kor 1,10–17.26–27; Fil 2,6–11).⁶² Krisztus feltámadásában Isten válaszolt a bűnre és ennek következményére (Róm 5,18–19; 1Kor 15).⁶³

Jézus feltámadásával kezdetét vette Isten új teremtése, az ő halála és feltámadása lehetőséget ad az ember számára, hogy kegyelemet nyerve, Istennel megbékélve éljen (Róm 5,1–2.9–10).⁶⁴ A Krisztus áldozatát és feltámadását elfogadó ember új eszkatologikus perspektívát nyer (Róm 12,1–2.11–14; 13,11–14; 1Kor 1,4–9; 15,20–28),⁶⁵ s ennek következtében élete már most megváltozik: Krisztus által ő maga is újjá lesz, új önazonosságot nyer (Gal 2,19–20; 6,14–16; 2Kor 5,17).⁶⁶ Az ember és az egyház Krisztus halála és feltámadása, valamint az eljövendő idő feszültségében él (Ef 5,14; 1Thessz 5,1–10).⁶⁷ E kettő hatással van földi életére: tartást, felelősséget ad neki, tettekre indítja, megváltoztatja életszemléletét, értékrendjét (Zsolt 116; Dán 12,3; 1Kor 6,12–20; 2Kor 1,3–11; 4,7–5,5; Róm 8,12–30; Ef 4,13; 5,14; Fil 2,12–16; Gal 6,4–10).⁶⁸

⁵⁸ Wright, N. T.: *The Resurrection of the Son of God*, 211.

⁵⁹ Uo. 212., 236. és 267.

⁶⁰ Uo. 272.

⁶¹ Uo. 250. és 271.

⁶² Uo. 281.

⁶³ Uo. 250. és 314.

⁶⁴ Uo. 249. és 321.

⁶⁵ Uo. 263., 280. és 333.

⁶⁶ Uo. 220. és 223–224.

⁶⁷ Uo. 237.

⁶⁸ Uo. 223., 228., 237., 257–258., 310. és 363–366.

A keresztség ebben az értelemben nevezhető feltámadásnak (Róm 6,2–23; 1Kor 6,11–20; Kol 2,12; 3,9–10).⁶⁹ Az emberi magatartás megváltozása abból az ismeretből fakad, hogy a Krisztusban hívő ember az örök élet, a majdani dicsőséges, testi feltámadás ígérését kapta Jézus halálának és feltámadásának jövőbeli következményeként (Róm 2,6–11; 5,21; 6,22–23; 8,12–30; Gal 3–4; Ef 1,20–23; Kol 1,12–14; 1Tim 1,16; 6,12; Tit 1,2; 3,7 stb.).⁷⁰

A feltámadás még nem ment végbe az emberre nézve, mint ahogyan az új teremtés sem. Mindkettő Krisztus visszajövetelének napján következik be (Kol 3,1–4; Fil 3,20–21; 1Kor 15,21–27).⁷¹ Ez a jövőkép meghatározza a jelent is (1Thessz 2,13; Gal 5).⁷² Isten országának eljövetele még várat magára, de már a jelenben is megmutatkozik az Isten erejét közvetítő Lélek által, aki megvalósítja a feltámadást, az újjáteremtést, és megelőlegezi az örök életet (2Kor 1,20–22; 3,1–6; Fil 1,6; vö. Jer 31; Ez 36; 1Móz 2,7; Zsolt 8,4–6).⁷³ Ilyen értelemben az eszkatológia megelőlegezettként van jelen e világban. Így az embernek a Lélek, Isten ajándékának vezetése által kell élnie (1Kor 2,9–13; Róm 8,14),⁷⁴ mivel az eljövendő időben a földi létezés folytatása következik. Ezért nem mindegy, hogy az ember miként él e földi életben. Pál arra figyelmeztet, hogy bár az új idő kezdetét vette, az ember még ki van téve a világ hatásának, s ezért önvizsgálatra, a célt szem előtt nem tévesztő magatartásra és szilárdságra van szüksége (1Kor 2,14–16; 1Kor 15,44; Gal 6,7–9).⁷⁵

Pál apostolnál nagyon hangsúlyos a földi élet és az örök élet közötti folytonosság. Ezért kell az embernek felelősségteljesen élnie (Róm 2; 14,10; 1Kor 3,12–15; 15,29–34; 2Kor 5,10; 2Thessz 2).⁷⁶ Az úrvacsora szereztetési igéje (1Kor 11,23 skk.) olyan hídnak is tekinthető, amely összeköti a múltat – Krisztus halálát és feltámadását, a jelent – Krisztus hívő életre gyakorolt hatását, és a jövőt – Krisztus visszajövetelét.⁷⁷ A Lélek a jövőből jön a jelenbe, hogy vezesse, felkészítse és alkalmassá tegye a Krisztusban hívőt a jövőre (1Kor 3,12–17; 6,19–20; Ef 2,11–21).⁷⁸

A kontinuitásban van valami diszkontinuitás is, ugyanis az emberi test természetétől fogva halandó és romlandó (Róm 8,10; 6,12–14; 8,9–14; 1Kor 15,35–58).⁷⁹ A Messiásnak mint tökéletes embernek, mint akiben beteljesedett Ádám teremtésének célja, aki minden teremtmény fölött hatalommal bír és mindenek Ura, hatalmában áll a romlandó testet romolthatatlanra változtatni

⁶⁹ Wright, N. T.: *The Resurrection of the Son of God*, 238., 251–253. és 289–290.

⁷⁰ Uo. 223., 234., 236., 245–247. és 257–258.

⁷¹ Uo. 238. és 337.

⁷² Uo. 219. és 222.

⁷³ Uo. 226., 256., 273., 302–303. és 310.

⁷⁴ Uo. 281.

⁷⁵ Uo. 224., 282–284. és 349–356.

⁷⁶ Uo. 285., 338–339. és 370.

⁷⁷ Uo. 295.

⁷⁸ Uo. 256. és 285.

⁷⁹ Uo. 256., 263., 341., 346. és 359.

(ἀφθαρσία). Ez azért szükséges, mert a romlandó nem örökölhet romolhatatlanságot. Egyetlen megoldás van az emberre nézve: Krisztus önmagához teszi őt hasonlóná (σύμμορφον), hogy visszaadja számára az eredeti teremtésbeli állapotát, az istenképűséget (Zsolt 8,6; 1Kor 15,27–28.49.58; Róm 2,6–11; Fil 2,6–11; 3,21b).⁸⁰ A feltámadás nem testnélküliséget jelent, de azt sem, hogy új testet kap az ember, hanem romlandó teste változik át dicsőségessé, romolhatatlanná, megújulttá, vagyis a Lélek munkája által magára ölti a mennyei testet (σῶμα πνευματικόν; Róm 8,9–11.21.29; 1Kor 15,43–49.52; 15,35–44; Fil 3,20–21).⁸¹ Az átváltoztatás érvényes azokra is, akik Krisztus visszajövelekor még életben lesznek e Földön (1Kor 15,50–58; Fil 3,21).⁸²

A páli corpusban kevés utalást találunk a halott, köztes állapotra. A korinthusi levelek nem beszélnek erről, de nem is vetik el.⁸³ Az 1Thessz 4,13–15-ben alvásnak, inaktív állapotnak nevezi a köztes állapotot. Az 1Thessz 4,16-ban az igazakat úgy jellemzi, mint akik meghaltak a Krisztusban, és a köztes állapotban is az Úrral vannak (1Thessz 4,14.17; 5,10).⁸⁴ A Fil 3,20–21 megerősíti Krisztus jelenvalóságát: Krisztus szeretetétől semmi nem választhatja el az embert, még a halál sem. Ez ad erőt a hívőknek arra, hogy nyíltan vállalják hitüket – akár szenvedések vagy mártíromság árán is.⁸⁵

N. T. Wright szerint a mennyország vagy menny nem a halottak otthona vagy a Krisztusban hívők feltámadást követő országa, ahol a hívők elkezdik örök életüket, hanem annak biztos helye, ahol most Isten világra vonatkozó jövőbeli terve van elrejtve. Visszajövetelének napján onnan hozza el Krisztus Isten átformáló, újjáteremtő, ítéletet és kegyelmet hirdető akaratát, hogy beteljesedjék az első húsvétkor elkezdett új teremtés (2Kor 4,16–5,5; 1Kor 15).⁸⁶ Krisztus a mennyből jön el, hogy átváltoztassa a nyomorúságos testet dicsőséges, megújult testté (Fil 3,20–21).⁸⁷ A keresztyéneknek nem kell elhagyniuk a földet, mert a mennyország ott van, ahol az isteni terv, szándék megnyilatkozik (Kol 3,1–4).⁸⁸ A parúzia pontos időpontja titok az ember előtt (1Thessz 4,13–5,11).⁸⁹

⁸⁰ Wright, N. T.: *The Resurrection of the Son of God*, 231. 246–247. és 314.

⁸¹ Uo. 230., 256–258., 273. és 349–355. (Az 1Kor 15,44 különféle fordításai megtévesztők, ugyanis mintha azt sugallnák, hogy a feltámadás lelki/szellemi testben fog megtörténni, azaz platóni értelemben támad fel az ember. A magyar fordítások közül Ravasz László 1971-ben kiadott újszövetségi fordítása áll a legközelebb ahhoz, amit Pál a teljes 1Kor mondanivalójával akar közölni. – Megjegyzés a szerzőtől.)

⁸² Uo. 272. és 357–359.

⁸³ Uo. 272. és 310.

⁸⁴ Uo. 216.

⁸⁵ Uo. 227.

⁸⁶ Uo. 217–218, 231, 355–356, 368, 373.

⁸⁷ Uo. 230.

⁸⁸ Uo. 238.

⁸⁹ Uo. 215.

Pál apostol hite szerint valami rendkívüli dolog történt az első húsvét hajnalán. Erről tanúskodik a Gal 1,4, amelynek alapja a Gal 1,1. Jézus feltámadása elhozta a zsidók által remélt eljövendő világot. Feltámadása által megnyílt az út a szabadulásra *e jellemvaló gonosz világból*.⁹⁰ A Róm 10,4–10-ben Pál arról beszél, hogy Jézusban beteljesedett az 5Móz 30, azaz benne és általa van szabadulás, van megújulás. Ez nem így lenne, ha Jézus az ősatyákhoz és mindazokhoz hasonlóan, akik előtte elhunytak, dicsőségben nyugodna, mint hithű zsidó.⁹¹ Pál nem beszél Jézus köztes halott állapotáról, csupán sugallja, hogy kellett lennie ennek, akárcsak minden más elhunytnál (1Thessz 4,14; 1Kor 15; vö. Ez 37; Hós 6,2).⁹² A feltámadásban Isten ereje és akarata nyilvánult meg, nem Jézus támadt fel magától, hanem ezáltal is engedelmségét tanúsította Isten iránt (1Kor 15,4.15.38; vö. Mk 8,32–38).⁹³

A Fil 2,6–11 úgy mutatja be Jézust, mint aki oda érkezett, ahol Ádám elbukott. Ez szükséges volt ahhoz, hogy az eredeti teremtésbeli állapot helyreálljon, amelyre Isten azt mondta, hogy jó. Erről tanúskodnak a Korinthusiakhoz írott levelek, és ezért volt szükséges, hogy Jézus konkrét testben támadjon fel (1Kor 15,3.20–28; vö. 1Móz 1,26–28; 3,17–19; Zsolt 8; 110).⁹⁴ Dávid leszármazottja a feltámadott Messiás, aki mindenkinek Ura lett (Róm 1,3–4.16–17; 2Tim 2,8–9; vö. Dán 2,44; 7,14.27).⁹⁵

Az 1Tim 6,15–16 mint egyetlen halhatatlan, igaz királyként jellemzi Jézust, amely egyfelől az általános hellenista felfogás ellen szól, másfelől a halottakról beszél, hogy tudniillik azok még nem támadtak fel.⁹⁶ Érdekességgént emeljük ki az 1Tim 3,16-ot, amely egyedülálló az Újszövetségben, és amely arról beszél, hogy Jézus feltámadását látták az angyalok. Ebből Wright arra következtetett, hogy a kora keresztyénség számára ez magától értetődő dolog volt.⁹⁷

Pál apostol feltámadásról szóló tanítása a zsidóság gondolatvilágában gyökereszik. A zsidók többsége hitte, hogy lesz a jövőben egy testi feltámadás az élő Istenhez ragaszkodók számára. Ezt a feltámadást egy szükségszerű állapot előz meg, majd azt követően Isten Lelke elvégzi megelevenítő munkáját.⁹⁸ A farizeusi, valamint a későbbi rabbinikus irányzattal egybehangzóan vallotta Pál, hogy a megigazulás Isten kegyelméből lesz, amely elhozza az eljövendő időt. A világ és az Isteni hatalom mindaddig egymással szemben áll. Akkor majd Isten országának kiteljesedése felborítja a normálisnak tűnő világi rendet, és elkezdődik a várva várt Isteni uralkodás. A feltámadás mindenkire érvényes, és azonos

⁹⁰ Wright, N. T.: *The Resurrection of the Son of God*, 219–220.

⁹¹ Uo. 261–262.

⁹² Uo. 218. és 321–322.

⁹³ Uo. 321.

⁹⁴ Uo. 228., 310. és 334–335.

⁹⁵ Uo. 270., 320. és 335–336.

⁹⁶ Uo. 269.

⁹⁷ Uo. 271.

⁹⁸ Uo. 372.

módon megy majd végbe (1Thessz 4,14 – οὕτως), amelynek következtében az ember új, megváltozott testi létformát ölt magára.⁹⁹

A keresztyénség sok tekintetben átalakította a második templom zsidóságának feltámadásról szóló gondolkodását, köztük Pál is. Míg a zsidóság metaforaként az elnyomás és a fogság alóli felszabadulásra értette a feltámadást, addig Pál a világ kötelékeiből és a Törvény alóli szabadulásra. E tekintetben Jézus halála és feltámadása hozta el a fordulópontot, amely a helyreállítás valóságát jelenti a benne hívők számára (páli szabadulásteológia; 1Kor 15,3; Gal 1,4; vö. Ézs 40,1–11; Jer 31,31–34; Ez 36,22–32; Dán 9).¹⁰⁰ Ennek a helyreállításnak egyik szimbolikus jele a keresztség, amely a bűnökből való szabadulást jelképezi. Így a Dán 12,2–3 új értelmet nyer a páli levelekben: a keresztyének feladata az, hogy ragyogjanak e világban.

Pál továbbfejleszti a messiásváradalom gondolatát is. Jézusban a Messiás már megjelent. Feltámadása által lehetőségként áll az emberiség előtt a metaforikus értelemben vett feltámadás, amely a jövőbeli feltámadás megelőlegezett formája a jelenben.¹⁰¹ A szabadulás lehetősége tehát adott. Az ember az evangélium prédikálása által ismeri meg az új valóságot, amely Jézus visszajövetelével teljesedik ki.¹⁰² Pál tehát azt hirdeti, hogy a messiásváradalom Jézusban teljesedett be, a zsidó reménység életre kelt, és valóságként áll előttük. A zsidó gondolkodásban megbotránkoztató a pogányok keze által szégyenletes halált szenvedő Messiás-kép, aki ráadásul csak egyedül támadt fel a halálból. Pál azt hirdeti Jézusról, hogy márpedig ő a Messiás.¹⁰³

Pál továbbfejlesztette a zsidó gondolkodást abban is, hogy a konkrét testi feltámadást kétrészes eseményként hirdette: először Jézus támadt fel, a jövőben pedig mindenki fel fog támadni – kárhozatra vagy örök életre. Szintén módosulásként jelentkezik a feltámadás egyetemességének hirdetése. A feltámadás Pálnál nem a régi testben történő újraéledést, hanem újszerű, átváltozott testi létet jelent. Jézus feltámadása a jövőbeli feltámadás prototípusa, az ember feltámadásának modellje, s egyben magyarázat is (1Kor 15).¹⁰⁴

Jézus személye, feltámadása és ennek következményei képezik az evangélium alapját (Gal 1,15–16; 1Kor 15,1–11; Róm 1,1–4).¹⁰⁵ Az evangélium kétféle módon terjedt a páli iratok tükrében. Egyfelől Jézus megjelenései által, s akik látták őt dicsőséges, feltámadott testben, valamilyen formában szemtanúi voltak a feltámadásnak (1Kor 15,5–8),¹⁰⁶ másfelől a szájhagyomány útján, amely már a korai időkben kialakult, és mint láncolat ma is él (1Kor 15,1–11).¹⁰⁷

⁹⁹ Wright, N. T.: *The Resurrection of the Son of God*, 215, 233, 243, 336.

¹⁰⁰ Uo. 218., 220., 224–225. és 320.

¹⁰¹ Uo. 253–255.

¹⁰² Uo. 238.

¹⁰³ Uo. 243–245.

¹⁰⁴ Uo. 315–316. és 333.

¹⁰⁵ Uo. 380.

¹⁰⁶ Uo. 322–326. és 329.

¹⁰⁷ Uo. 318–319.

Pál apostol magától Jézustól kapta az evangéliumot, aki a damaszkuszi úton jelent meg számára (Gal 1,11–17; 1Kor 9,1; 1Kor 15,8–11; ApCsel 9,3–9; 22,6–11; 26,12–19; ἀποκάλυψις; Gal 1,12.16; 1Kor 15,1–11).¹⁰⁸ Ez volt az az esemény, amely által Pál meggyőződött, hogy Jézus feltámadt a halottak közül, s ekkor kapta elhívását (Gal 1,15; vö. Ézs 49,1.5; Jer 1,5).¹⁰⁹ A második templom zsidósága számára a mennyei jelenés mindig külső, valóságos történést jelentett. Így téves az az állítás, hogy Pál valami személyes, lelki tapasztalatban részesült, s ebből kiindulva arra következtetni, hogy a többi kora keresztyén hívőnek is csupán ehhez hasonló belső tapasztalata volt, amelyet az evangéliumok szemtanúságra alakítanak át.¹¹⁰

A feltámadott Jézussal való találkozás egyszeri és megismételhetetlen alkalom volt Pál életében, amely elindította őt az apostolság útján. Az apostolság címe azokat illette, akik látták a feltámadott Jézust, és akiknek szolgálata gyümölcsöt is termett (1Kor 9,1). Pál egyike volt azoknak, akik látták Jézust dicsőséges testben, s egyben az utolsó is. Ha spirituális tapasztalása lett volna, nem mondhatta volna magáról, hogy ő az utolsó, nem zárhatta volna ki a folytatás lehetőségét. Az 1Kor 15,1–11 több mint ötszáz olyan személyt említ, akik látták a testben feltámadott Jézust, akik között Pál az utolsó: ők a tanúi az evangéliumnak.¹¹¹ Jézus testi, valóságos megjelenésére, valamint a tanúk fizikai látására utal a damaszkuszi útról beszélő textusokban használt ὁράω ige, amely a görög nyelv általánosan használt szava a fizikai látásra (ApCsel 9,27; 26,12–19; 1Kor 9,1).¹¹²

A páli corpus feltámadásteológiája és a damaszkuszi úton történt esemény együttes szemlélése arra enged következtetni, hogy Pál valóban a testben feltámadott Jézust látta. Jézus feltámadása és megjelenései bizonyítják, hogy ő valóban az élő Istennek Fia, a Messiás, aki Κύριος, aki a világ igaz Ura.¹¹³ Halála és feltámadása által kezdetét vette az új teremtés, amely visszajövetelével teljesedik ki.¹¹⁴ Az ember feltámadásának megkérdőjelezése Jézus feltámadását is kétségbe vonja, ennek következtében az evangélium kijelentése hamisnak minősül, így mindaz, amit a keresztyénség tanít, értelmét veszíti (1Kor 15,13–15).¹¹⁵

Pál apostol írásainak mint a legkorábban keletkezett keresztyén forrásoknak tanulmányozása segít meglátni a kora keresztyénség hitének fő irányvonalait.¹¹⁶ Minél jobban megértjük a páli feltámadáshitet, annál világosabbá válik az első

¹⁰⁸ Wright, N. T.: *The Resurrection of the Son of God*, 379. és 383.

¹⁰⁹ Uo. 379. és 381.

¹¹⁰ Uo. 376–377.

¹¹¹ Uo. 381. és 383.

¹¹² Uo. 381. és 389.

¹¹³ Uo. 394.

¹¹⁴ Uo. 305.

¹¹⁵ Uo. 310. és 330.

¹¹⁶ Uo. 372.

húsvétkor bekövetkezett történés.¹¹⁷ Valaminek történnie kellett ahhoz, hogy a zsidóság túlvilágképében ekkora változások menjenek végbe. Erre Jézus valószínűs, testi feltámadása az egyetlen értelmes magyarázat, hiszen ezen alapszik a kora keresztyénség egész teológiája, nemcsak a feltámadásteológia. Jézus feltámadása történelmi, valós esemény kellett hogy legyen, másként ésszerűtlen a feltámadás gondolatának gyakori, erőteljes jelenléte a páli irodalomban, és értelmetlen a feltámadás tanúinak felsorolása is (1Kor 15,5–8).¹¹⁸ Az 1Kor 15,4a-ban említett temetés is csak akkor nyer értelmet, ha annak jelentősége van: egyfelől bizonyítéka Jézus halálának, másfelől testbeli feltámadásának, ugyanis csak így hagyhatta maga után üresen a sírt. Pál nem beszél konkrétan a sír ürességéről, hiszen egy tömör megfogalmazásban, ahol az eltemetés és feltámadás egymás mellett szerepel, magától értetődő ennek ténye.¹¹⁹

7. Az Újszövetség evangéliumokon kívüli feltámadásképe

Az ApCsel teológiájának középpontjában Jézus feltámadása áll (ApCsel 23,6; 24,14–16.20–21; 25,18–19; 26,6–8.22–23).¹²⁰ A feltámadás, a fogságból való szabadulás váradalma ott élt a második templom zsidóságában, de csak a keresztyének jutottak el arra a meggyőződésre, hogy a zsidóság jövőre néző reménységét és a próféciák beteljesedésének idejét nyilvánosan kell hirdetni az egész világ számára (ApCsel 13,30–33, 5Móz 18,15). A korai keresztyénség Jézus munkásságában és feltámadásában látta ezt a beteljesedést, akinek „élete”, vagyis pontosabban földi pályafutása, halála és a feltámadás által megújult élete Isten megígért váltságterve a világ számára. Jézusban az emberiség a bűnbocsánatnak, a meggyógyulásnak, a szabadulásnak lehetőségét kapta. Aki hisz Jézusban, már a jelenben bűnbocsánatot, szabadulást kap – metaforikus értelemben feltámad –, de a megígért teljes helyreállítás az utolsó ítéletkor fog megtörténni, amelyben Jézus maga lesz az ítélőbíró (ApCsel 4,5–12; 5,31; 10,40–42; 13,38–39; 17,30–31).¹²¹

Jézus testileg támadt fel. Erről tesz bizonyosságot Péter pünkösdi prédikációjában, amelyben a Zsolt 16-ra alapoz: az ő teste rothadást nem látott (ApCsel 2,22–36; ld. még: ApCsel 4,33; 13,30–39; 17,31). Az ApCsel 2,33-ban említett felemeltetése nem a húsvéti történés másik értelmezése, hanem egy későbbi eseményre, a testben feltámadott Jézus mennybemenetelére utal, ahonnan elhozza az ítélet napját. Ez a hit képezi a kora keresztyénség reménységének alap-

¹¹⁷ Wright, N. T.: *The Resurrection of the Son of God*, 315–316.

¹¹⁸ Uo. 247. és 329.

¹¹⁹ Uo. 321.

¹²⁰ Uo. 453.

¹²¹ Uo. 451–452., 454. és 456.

ját: Jézushoz hasonlóan ők is fel fognak támadni. Ezt hirdette Péter és János a templomban (ApCsel 4,1–2 – τὴν ἀνάστασιν τὴν ἐκ νεκρῶν).¹²²

A zsidókhoz írt levélben a feltámadás jövőbeli esemény, távlati cél, amelynek hatása már a jelenben tapasztalható, ugyanis a feltámadáshit erőforrást, új értékrendet ad a hívő embernek, aki mint kereső, jövevény a földön jobb életre, Isten közelségére vágyik (Zsid 11,13–16; 12,1–2; 13,20–21).¹²³ A Zsid 11,35 mindkét feltámadása egyértelműen testi állapotra utal: a második jobb, mert új teremést jelent az eljövendő időben. Isten akaratának örök érvényű beteljesedéséig a halottak egy köztes állapotban várják a mennyei Jeruzsálem, azaz Isten országának eléréését (Zsid 11,16; 12,22–28; 13,14).¹²⁴ Ez a hit Jézus győzelmén alapszik, aki Messiás, aki Istennel egyetértésben kormányozza a világot, aki legyőzte a gonoszt, akit meghallgatott az Atya, feltámasztott a halálból, és aki ezáltal örökkévaló főpap, főpásztor lett (*kormányoz*: Zsid 1,13; 2,5–9; 12,2; vö. Zsolt 8; 10; 1Kor 15,25–28; Fil 3,20–21; *győzött*: Zsid 2,14; *imádkozott*: Zsid 5,7; *főpap*: Zsid 7,16.23–25; *pásztor*: Zsid 13,20–21, vö. Ézs 63,11–14).¹²⁵

A közönséges levelek keveset mondanak a feltámadásról, nem mintha más tanítványnak, csupán más céllal íródtak. Ezekben inkább a feltámadás különböző aspektusaival találkozunk, de összességükben megegyeznek az ApCsel, valamint a páli teológia feltámadásképeivel.¹²⁶ Jakab levele annyit említ, hogy aki hitből imádkozik, azt felsegíti/feltámasztja az Úr (5,15: ἐγερεῖ αὐτόν).¹²⁷ Péter második levele az új ég és új föld reménységéről beszél, amely az ítéletnapon áll elő, amikor a világ felszabadul a romlandóság alól, és megújul Isten ereje által. Isten megújító munkájának eszköze a tisztító tűz lesz, amely által a világ, benne a teremtményt alkotó elemek felbomlanak, majd újból összeállnak (2Pt 3,10.13, vö. Ézs 65,17; 66,22). A Júdás levele megjegyzi, hogy Krisztus irgalmassága viszi át a hívőt az örök életre (1,21).¹²⁸

János első levele úgy beszél Jézusról, mint az „élet”-ről, aki az Atyánál volt, és megjelent a földön (1Jn 1,2). Halála és feltámadása hatással volt az őt követők életére, akik már a jelenben új identitást nyertek általa. Az eljövendő időnek jele Jézus újbóli megjelenése lesz, amikor a világ elmúlik, de akik Isten akaratát cselekedték, átváltoznak, és megmaradnak örökre (1Jn 2,17; 2,25; 2,28–3,3; 3,14; 5,11–13.20.24).¹²⁹

Péter első levele Wright szemléletében a páli hagyományon alapszik, így hát a benne megfogalmazott gondolatokat is a páli teológia fényében kell értelmezni. Isten jövőbeli terve a menny rejtekében van, amely Jézus visszajövetelével

¹²² Wright, N. T.: *The Resurrection of the Son of God*, 452. és 455–457.

¹²³ Uo. 458. és 461.

¹²⁴ Uo. 459.

¹²⁵ Uo. 460.

¹²⁶ Uo. 469.

¹²⁷ Uo. 461.

¹²⁸ Uo. 462–464.

¹²⁹ Uo. 463–464.

teljesedik ki, amikor láthatóvá válik az ember hite, s amikor mindenki megítéltetik (1Pt 1,3–9; 3,18–22; 4,5–6).¹³⁰ A hívő ember az eljövendő perspektívájában él a jelenben, mert Jézus feltámadása újjászületést jelent számára, amelyet a keresztség szimbolizál (1Pt 1,3.23–25; 3,21–22; 4,1–2).¹³¹ A feltámadás még nem történt meg, hanem jövőbeli esemény, amikor mindenki ítéletben részesül: a hívők üdvösségre jutnak, a bűnösök, akik a halottak köztes állapotában vannak, és már egyfajta büntetésben részesültek, méltó jussukat veszik.¹³² Az üdvösség Jézus feltámadásának következménye (öröksége), így romolhatatlan, dicséretre, tisztességre és dicsőségre méltó állapotot jelent (1Pt 1,3–4.7).¹³³ Ez az állapot testi, hiszen Jézus is testben támadt fel, ahogyan erre a „dicsőség” utal (1Pt 1,11.21), amely rövid összegzése a húsvéti eseménynek. Az 1Pt 3,18 (...*Krisztus is szenvedett egyszer a bűnökért, az Igaz a nem igazakért, hogy Istenhez vezessen minket, miután halálra adatott test szerint, de megelevenítettett Lélek szerint.*) látszólag ellentmond ennek, viszont N. T. Wright arra hívja fel a figyelmet, hogy itt a test-lélek ellentéte eszközi értelmet hordoz.¹³⁴

A korai irodalomban a Jelenések könyve tárgyalja a legrészletesebben a feltámadás hitét, amely alapvonásaiban megegyezik az eddig vizsgált újszövetségi könyvek, a farizeusi irányzat és a Kr. u. 1. század zsidó irodalmának feltámadásképével. Viszont itt a feltámadáshitnek és nyelvezetének egyedülálló mutációjával találkozunk.¹³⁵ Kronológiailag a feltámadás itt is két részből áll: előbb Jézus támadt fel, majd a tanítványok; de az emberek feltámadása is két részből áll: előbb a mártírok, utána az egész emberiség. Egyetemes ítéletnapra feltámadást hirdet, amikor az Istenhez hűségesek megkapják az élet koronáját, helyreállítatnak, míg a gonoszok eltöröltetnek: tüzes tóba vettetnek, akárcsak a pokol és a halál is. Az igazak egy része, a mártírok lelke az oltár alatt, Isten közelségében várják a feltámadást, a gonoszok pedig a halálban, a pokolban és a tengerben töltik a halált követő köztes állapotot (Jel 2,10; 6,9–11; 7,14–17; 11,18; 14,13; 20,13–15; 21,1.4).¹³⁶

A Jelenések könyvének sajátossága a második halál, illetve az első feltámadás gondolata (Jel 2,11; 20,4–6.12–15; 21,8). Csak a mártírok fognak részesülni az első feltámadásban, amely által megszabadulnak a második haláltól. Ez a feltámadás ezeréves uralkodást jelent a Messiással. Ebben az időintervallumban a többi halott, gonoszok és igazak is a köztes állapotban várják a végső ítéletet.

Az első feltámadás jelentését nem tudjuk pontosan meghatározni, s úgy tűnik, hogy a mártírok halál utáni élete háromszakaszos: egy köztes állapot, majd testben feltámadott ezeréves uralkodás, végül örök élet a mennyei Jeruzsálem-

¹³⁰ Wright, N. T.: *The Resurrection of the Son of God*, 465.

¹³¹ Uo. 466–467.

¹³² Uo. 468.

¹³³ Uo. 465.

¹³⁴ Uo. 466. és 469.

¹³⁵ Uo. 472–473. és 476.

¹³⁶ Uo. 471–473.

ben.¹³⁷ A Jelenések feltámadáshite Jézus győzelmén alapszik, aki „élő”-ként jelenik meg a könyvben. Ő hozza majd el a mennyből a megígért új világot, az új teremést, amelyben a mennyei és földi világ egyesül (Jel 1,5; 2,8; 5,5–6.9–10; 11,15; 20–22. fejj.).¹³⁸

8. Feltámadás az evangéliumokban

Az evangéliumok olyan páli corpus után keletkezett írások, amelyek a kora keresztyénség Jézusról szóló hagyományanyagát vetik papírra. Jézus feltámadásának és megjelenéseinek történeteit leszámítva keveset beszélnek a feltámadásról, annak ellenére, hogy a kora keresztyénség hitvilágát tükrözik.¹³⁹ Ennek egyik oka az, hogy a keresztyénség első éveiben a feltámadás nem volt a hit központi tárgya. A másik ok pedig az, hogy az evangélisták a Jézus életéről szóló és a szájhagyomány útján terjedő történeteket foglalták írásba, amelyek Jézus földi pályafutásának bizonyítékai. A harmadik ok az, hogy Jézus tanításának középpontjában Isten országa áll, amelyhez természetesen hozzátartozik a feltámadás is. Az evangéliumok tulajdonképpen a feltámadás kontextusát rajzolják.¹⁴⁰

8.1. Az evangéliumok túlvilágképe Jézus haláláig

A szinoptikus evangéliumok feltámadást érintő textusait öt témakörben tárgyaljuk: gyógyítás, felszólítások, jövendölések, mozaikok, szadduceusok.

Ákárcsak az Illés- és Elizeus-történetek esetében, Jairus lányának meggyógyításában is feltámasztásról van szó, nem pedig feltámadásról, annak ellenére, hogy az evangélisták az ἐγείρω igét használják, amely az arám קוּן (vö. Mk 5,41: ταλιθα κουμ) megfelelője (Mk 5,21–43; Mt 9,18–31; Lk 8,40–56).¹⁴¹

Jézus felszólításokat intéz hallgatóságához a Mk 8,34–9,1-ben, a 9,43–47-ben és a 10,29–31-ben (ld. még párhuzamaikat: Mt 16,24–28/Lk 9,23–27; Mt 18,6–9; Mt 19,28–30/Lk 18,29–30). Ezek a textusok Josephus Flavius könyvei és az intertestamentális korból származó iratok alapján a feltámadás ígéretét hordozzák. Az elsőben Jézus a tanítványságra alkalmazza azt a zsidó gondolatot, miszerint a hívő ember, ha kell, életét adja Istenért, tudva, hogy lesz majd helyreállítás, amelyben új életet nyer (vö. Dán 2; 7; 12; 2Makk 7).¹⁴² A második a földi élet és a feltámadás közötti testi kontinuitás képzetét tükrözi, amelynek értelmében nem mindegy, hogy az ember hogyan él földi életében, ugyanis ennek függvényében részesül ítéletben. A harmadikban azt a helyreállítást fedezhetjük fel, amely már tapasztalható a jelenben, de csak a jövőben, az örök élet-

¹³⁷ Wright, N. T.: *The Resurrection of the Son of God*, 472. és 475.

¹³⁸ Uo. 470–472.

¹³⁹ Wright, N. T.: *The Resurrection of the Son of God*, 401. és 404.

¹⁴⁰ Uo. 402–403.

¹⁴¹ Uo. 404–405.

¹⁴² Uo. 406–407.

tel teljesedik ki. Mindhárom textus a jövőről beszél, amelyben a hű tanítványok új életet kapnak. A második templom zsidóságának felfogása áll előttünk Jézus tanításában, éspedig mutáció nélkül.¹⁴³

Jézus háromszor jelenti halálát és feltámadását tanítványainak (Mk 8,31/Mt 16,21/Lk 9,22; Mk 9,31/Mt 17,22–23/Lk 9,44–45; Mk 10,33–34/Mt 20,18–19/Lk 18,31–34). Haláláról úgy beszélt, mint amelyben az Írások teljesednek be. A zsidók számára kétségtelen volt, hogy Jézus feltámadása a távoli jövőben következik be. Ezt bizonyítják a tanítványok reakciói is: szomorkodtak, nem értették Jézus szavait, Péter pedig megdorgálta őt. Ők metaforikus értelműnek tekintették a harmadnapi feltámadást. Lukács megjegyzi, hogy Isten akarata volt, hogy ne értsék Jézus szavainak konkrétságát (Lk 18,34: *Ez a beszéd rejtve maradt előlük, és nem értették meg a mondottakat*).¹⁴⁴ A Mk 14,62-ben Jézus a helyreállításról jövendöl, és nem visszajövetelről (Mt 26,64/Lk 22,67–69).¹⁴⁵ A Mk 14,58 szintén csak a helyreállításra vonatkoztatva használja a templom képét (Mt 26,61/Jn 2,19–22).¹⁴⁶

Heródes beszédében három mozaikdarabra figyelhetünk fel, amelyek a kor hitvilágának egy-egy részletét láttatják (Mk 6,14–16/Mt 14,1kk/Lk 9,7–9). A történet egyfelől annak bizonyítéka, hogy voltak, akik hittek a reinkarnációban; másfelől Jézus valóságos testi, emberi voltáról, létezéséről tanúskodik, valamint arról, hogy a feltámadás konkrét fizikai állapotot jelent. Arra nincs utalás, hogy Jézus mint feltámadott Keresztelő János volna jelen – János átváltozott testében –, és hogy nem fog újra meghalni. Harmadszor: a második templom zsidóságának helyreállításhitét erősíti meg a történet, amely szerint Isten majd igazságot szolgáltat azoknak, akik hűségesek voltak hozzá.¹⁴⁷ A tanítványok érthetlenségének ehhez hasonló motívumát fedezhetjük fel a Mk 9,9–10-ben. Ez Jézus távoli jövőben történő feltámadásának hitét hozza közvetlen közelbe, és ezt Jézus csupán önmagára, mint az ember Fiára vonatkoztatja. Az érthetlenség abból fakad, hogy a zsidóság gondolkodásában a feltámadás egyetemes, Jézus pedig új dolgról beszél: a feltámadás két részben történik (előbb ő, utána pedig az emberiség; Mt 17,9).¹⁴⁸

A feltámadás szempontjából a legfontosabb rész az, amikor Jézus a szadduceusokkal vitázik: hogyan érvényesülnek a földön megkötött házasságok a feltámadás után (Mk 12,18–27/Mt 22,23–33/Lk 20,27–40). Jézus válaszában módszere igen érdekes: előbb megtöri a szadduceusok következtetését, majd a Tórára alapozva bizonyítja a feltámadás reménységét. Míg az első századi zsidó számára a házasság örök érvényű volt, addig Jézus azt mondja, hogy a feltáma-

¹⁴³ Wright, N. T.: *The Resurrection of the Son of God*, 407–408.

¹⁴⁴ Uo. 410.

¹⁴⁵ Wright, N. T.: *Jesus and the Victory of God*. In: *Christian Origins and the Question of God*. 2. vol. Fortress Press, Minneapolis 1996, 524., 528. és 550–552.

¹⁴⁶ Wright, N. T.: *The Resurrection of the Son of God*, 411.

¹⁴⁷ Uo. 412–414.

¹⁴⁸ Uo. 415.

dást követően az angyalok életformájához hasonlóan nem lesz házasság. Tehát a házasság elveszíti funkcionalitását. A feltámadás nem újraélesztést jelent, sem újrakezdetet a földi élet mintájára, hanem halhatatlan létezési formát: az emberek olyanok lesznek, mint az angyalok, mint az Isten fiai. A menny nem a holtak hazáját jelenti az első századi zsidó gondolkodásban, s ez hangsúlyosan jelen van Lukácsnál, aki Jézus mennybemenetele által érzékelteti is, hogy ez egy későbbi esemény (Lk 24,46–51; vö. ApCsel 1). Ábrahám, Izsák és Jákob említése a farizeusi teológiát tükrözi, hogy ugyan az ősatyák régen meghaltak, mégis a köztes állapotban várják a feltámadás napját. A szaduceusok gondolkodásában a halállal minden lezárult, azon túl nincs létezés, viszont a Tóra, amelyre tanításuk alapozódott úgy beszél az ősatyákról, mint akik élnek, ebből következik, hogy fel fognak támadni. Jézus ugyan nem beszélt feltámadásukról, de bebizonyította létezésüket, és ezzel egyértelműen bizonyította feltámadásukat is (vö. bSahn 90b).¹⁴⁹

A Quelle forrásban (Q forrás), azaz Máté és Lukács evangéliumának közös hagyományanyagában is erőteljesen jelen van a helyreállításnak, Jézus feltámadásának és az emberek feltámadásának hite. A Mt 18,11–12/Lk 13,28–29-ben az utolsó ítéletnap gondolata jelentkezik: itt a nagyszerű végidő közeledéséről van szó, amelyben feltámad az emberiség, és ki-ki elveszi a maga jutalmát. Ugyanez fogalmazódik meg a Mt 19,28/Lk 22,28–30-ban, ahol megjelenik az újjászületett világ gondolata, illetve a trónon ülő Emberfiának képe. Ez is arra utal, hogy egyszer valósággal meg fog jelenni Istennek országa, amelyben a hívők megigazulnak. A Mt 10,28–31/Lk 12,4–7-ben Jézus a halálfélelem legyőzéséről beszél, és megerősíti a második templom zsidóságának hitét, hogy fel fognak támadni mindazok, akik hűségesen kitartanak a hitben, akár életük feláldozásával is. A Mt 11,5/Lk 7,22-ben Jézus a maga munkásságáról és a halottak feltámadásáról üzen Keresztelő Jánosnak. A feltámadás itt kettős értelmű: egyfelől visszautal a feltámasztásokra (Jairus lánya, a naini ifjú), másfelől előrevetíti a jövőbeli helyreállítást. A Mt 12,39–42/Lk 11,29–32 az ítélet napi eseményekre mutat a testi feltámadást jelentő görög szavak használatával (ἀναστήσονται, ἐγερθήσεται).¹⁵⁰

Az alábbiakban összegzem az evangéliumok saját, egyéni szövegeit a feltámadásra vonatkozóan.

A Mt 10,8-ban azt olvassuk, hogy Jézus hatalmat ad tanítványainak a halottak feltámasztására is. Itt viszont gyógyításra kell gondolnunk, ahogyan már előbb is kifejtettük. A Mt 13,43-ban annak gondolata fogalmazódik meg, hogy Isten országa a feltámadással teljesedik ki.¹⁵¹

A Lk 2,34–35-ben Simeon Jézus személyének jelentőségét fedi fel: általa következik be a fogságból való szabadulás és az új élet Izráel számára. A tizenkét

¹⁴⁹ Wright, N. T.: *The Resurrection of the Son of God*, 418–425.

¹⁵⁰ Uo. 430–432.

¹⁵¹ Uo. 435.

éves Jézus és az emmausi tanítványok története között párhuzam áll fenn (Lk 2,41–52; 24,13–35), és ennek az a célja, hogy a figyelmet úgy irányítsa Jézus életére, mint amelyben mindvégig Isten akarata valósult meg. Lukács számára a feltámadás valóságos esemény, amelyre Jézus sokszor utalt, többek között a Lk 14,14; 18,7–8-ban is. Az evangélium egyik sajátos gondolata, hogy Isten Jézusban látogatta meg népét, népe viszont nem ismerte fel ezt. Ez a motívum ott rejlik a naini ifjú történetében, az irgalmas szamaritánus, a tékozló fiú, a gazdag és Lázár példázatában (Lk 7,7–17; 10,30–37; 15,11–32; 16,19–31), de a Lk 1,68-ban, a 2,34- és 19,44-ben is. Lukács Jézus életére irányítja az olvasó figyelmét, ugyanis Jézus a jelenbe hozta a zsidó feltámadásváradalmat. A gazdag és Lázár története felhívja a figyelmet a földi élet milyenségére is, mert az kihát a túlvilági életre.¹⁵²

János evangéliumának egyik sajátossága a teremtéstörténettel való párhuzam: Jézus munkásságát a teremtés kiteljesedésének látatja, míg feltámadásában az új teremtés kezdetét. Az evangélium hét jéről beszél. Isten is hét nap alatt teremtette a világot. A hatodik nap alkotta az embert (Pilátus szava – Jn 19,5), a hetedik napon megpihent (Jézus a sírban – Jn 19,31.41–42), a hét első napján kezdte a teremtést (Jézus feltámadása – Jn 20,1.19). A teremtéstörténet befejezésével párhuzamos Jézus keresztre feszítése, amely által befejezte az Atyától kapott feladatot (Jn 17,4 – τελειώω; Jn 19,30 – τελέω; LXX–1Móz 2,1–2 – συντελέω). Az evangélista a templom lerombolásának és felépítésének hasonlatával (Jn 2,19) jelzi előre olvasói számára Jézus halálának és feltámadásának jelentőségét, a megígért új teremtés kezdetét, amelyről Kajafás, a főpap is akaratán kívül prófétált (Jn 11,45–53), s amely által a templom is más értelmet nyert. Jézus feltámadása által a hívő számára metaforikus értelemben már a jelenben elkezdődik az örök élet (Jn 3,15; 4,14; 5,24–29; 6,39–54; stb.): a hit a jövőbeli feltámadás jele.¹⁵³

Jézus az ószövetségi alvás metaforájával jelzi Lázár halálát, feltámasztása pedig előre jelzi a maga halálát és feltámadását (Jn 11,1–45). Márta és Jézus párbeszéde a zsidó feltámadáshitet tükrözi, amely szerint a jövőben lesz feltámadás, ugyanakkor arra is bizonyíték, hogy aki hitvallást tesz Jézusról, az az örök élet és feltámadás ígérését kapja. Vagyis: akik hisznek Jézusban, hitük által már a földi életükben elnyerik az örök életet, ezért túlélik a halált, és a feltámadáskor új testet öltenek.¹⁵⁴

A Jn 12,20–26 egyértelműen beszél a feltámadás átváltoztató jellegéről (vö. 1Kor 15,36 skk.), illetve a feltámadás két szakaszáról (Jézusé, majd az embereké). Jézus feltámadása nem menti meg az embereket a meghalástól, de halála által nemzetiségtől függetlenül mindenki kapja az örök életet: Jézussal lesz az, aki őt követi és neki szolgál.¹⁵⁵

Jézus többször utalt búcsúbeszédében a maga halálára, az Atyához való menetelére (Jn 13,1.3.33.36; 14,12.28; 16,5–7.16–22.28; 17,11.13). Ezzel készítette

¹⁵² Wright, N. T.: *The Resurrection of the Son of God*, 436–438.

¹⁵³ Uo. 440–441.

¹⁵⁴ Uo. 444.

¹⁵⁵ Uo. 445.

fel a tanítványokat a mennybemenetelét követő időre, amikor már nem lesz velük a megszokott módon. A Jn 14,2–3 Jézus halálának és feltámadásának céljáról beszél. Tisztán kivehető ebből, hogy az ember konkrét feltámadása még nem ment végbe, mert majd Jézus visszajövelekor történik meg. A Jn 16,16–22-ben Jézus a közelgő húsvéti eseményekről és azok hatásáról beszél a tanítványoknak.¹⁵⁶

Mint láthattuk, az evangéliumok bizonyítékokat sorakoztatnak fel arról, hogy a kora keresztyén feltámadáshit a zsidó hitvilágban gyökerezik, abból fejlődött tovább, összegzik Jézus feltámadásról szóló gondolatait, beszédeit, valamint tükrözik a kora keresztyén hitvilágot. Az evangéliumok eddig megvizsgált részeiben a feltámadás konkrét testi állapotot jelent, metaforikus értelemben pedig a hívők jelenbeli életének megváltozását. A köztes állapotra csak kevés utalást találunk az evangéliumokban.¹⁵⁷

8.2. Feltámadásnarratívák

A keresztyénség első éveiben a Jézus életéről szóló történetek szájhagyomány útján terjedtek. Ezekhez az alaptörténetekhez az evangélisták más-más úton jutottak el. Ezért találunk számos különbséget a feltámadást hirdető történetekben is, illetve még azért is, mert két ember képtelen ugyanazt a történetet egyformán elmondani vagy leírni.¹⁵⁸ Alapvonásaikban viszont számos megegyező pont van, és ez is a történetek valóságosságát bizonyítja.¹⁵⁹ A szinoptikusok leírásaiban csak az angyal szava egyezik meg majdnem szó szerint: *nincsen itt, mert feltámadt* (Mk 16,6; Mt 28,6; Lk 24,6). Wright véleménye szerint a feltámadás alapmozzanatai már a forrástörténetben is együtt voltak, nem pedig utólagos szerkesztés által kerültek egymás mellé. Ennek bizonyítékát látja az 1Kor 15,3–8-ban, ahol a keresztre feszítés, a temetés és a feltámadott Jézus megjelenései már egymás mellett sorakoznak.¹⁶⁰ Az evangéliumok nem a páli teológiára, hanem a korábbi forrásokra alapoznak, mert az a céljuk, hogy megörökítsék a kialakult és általuk is megélt keresztyén hit alapját.¹⁶¹

John Dominic Crossan véleménye szerint az evangéliumi narratívák egy korábbi írásos forráson alapszanak. Fő forrásnak a Péter szerinti evangéliumnak (PtEv) azt a részét tekinti, amelyet a szövegegységek elkülönítésének módszerével határolt körül, s amelyet a Kr. u. 40-es évekre datál. Ezt nevezi a „Kereszt evangéliumá”-nak, és úgy látja, hogy a kanonikus szövegek ettől eltérő anyaga az evangélisták saját teológiai és politikai érdekeinek megfelelő adalékok.¹⁶²

¹⁵⁶ Wright, N. T.: *The Resurrection of the Son of God*, 445–446.

¹⁵⁷ Uo. 439. és 448.

¹⁵⁸ Uo. 590–591.

¹⁵⁹ Uo. 610.

¹⁶⁰ Uo. 591.

¹⁶¹ Uo. 610. és 612.

¹⁶² Uo. 592–593.

A PtEv 9,34–10,42, amely a feltámadás pillanata körüli eseményeket írja le, Wright szerint egyértelműen a kanonikus evangéliumokra támaszkodik, tehát egy későbbi kor teológiai reflexióit tükrözi. Crossan fő forrásnak tekinti, Wright viszont nyolc pontban cáfolja ezt:

1. a kanonikus történetekhez képest idegen elemek, mozzanatok jelennek meg benne (mennyből alászálló angyalok, magától elguruló kő, Jézust támogatni kell a járásban, beszélő kereszt Jézus mögött);
2. az Újszövetség nem ismeri ezeket az elemeket, nem valószínű, hogy tudatos elhagyásról lenne szó;
3. ugyanígy idegen motívum a zsidó és a világi hatalom katonáinak szemtanúsága;
4. mellőzni látszik a zsidó gyökereket, amely a későbbi korok próbálkozása;
5. történelmileg lehetetlen, hogy Heródes ítélte volna el Jézust, és nem Pilátus;
6. a feltámadás napját az Úr napjának nevezi, amely megnevezés az Újszövetségben a kései keletkezésű Jelenések könyvében jelenik meg először (Jel 1,10);
7. a PtEv feltámadástörténete inkább újralesztésnek, megmentésnek tűnik, mintsem a halál fölötti győzelemnek;
8. semmilyen más kora keresztyén irodalomban nem találunk párhuzamot a beszélő kereszt motívumára.

Crossan meglátásában ez utóbbi Jézusnak azt a tettét bizonyítja, hogy halálát követve Jézus a halottaknak prédikált, és őket is megváltotta, azok pedig vele együtt feltámadtak, és kereszt alakban követték őt. Nem valószínű, hogy az újszövetségi irodalom elhagyta volna ezt a részletet. Lényeges különbséget találunk a PtEv 13,55–14,57-ben is, ahol az angyal nemcsak Jézus feltámadását hirdeti, hanem mennybemenetelét is.¹⁶³

A kanonikus feltámadásnarratíváknak négy közös vonásuk van.

Először is meglepő biblikus csend jellemzi őket, mivel valami teljesen újról beszélnek, amire azelőtt nem volt példa, s mivel az evangéliumok szerkezete, amely lépten-nyomon az ószövetségi kijelentésekre alapoz, a feltámadás-történetekre mutat előre. Ezért vált szükségtelenné ilyen módon alátámasztani a feltámadást is.¹⁶⁴

Másodszor: hiányzik a személyes hit perspektívája, ugyanis a narratívák célja Jézus testi feltámadásának hirdetése, amely tettekre indítja az embert. Bizonyítani akarják Jézus helyreállítatását, érvényesíteni kívánják az ő messiási küldetését, és meg szeretnék erősíteni a missziói parancsot.¹⁶⁵

Harmadszor: hiányzik az ószövetségi feltámadásképp, valamint a húsvéti narratívákon kívüli újszövetségi Jézus-portré dicsősége és fényessége. Jézus mint egyszerű ember jelenik meg, hiszen az evangéliumok másik célja ez: bizonyosságot tenni arról, hogy Jézus munkásságát Isten hitelesítette azáltal, hogy feltá-

¹⁶³ Wright, N. T.: *The Resurrection of the Son of God*, 594–595.

¹⁶⁴ Uo. 600.

¹⁶⁵ Uo. 602–604.

masztotta őt, hogy halála nem kudarc volt, hanem sikertörténet, és hogy feltámadása által az Írások beteljesedtek.¹⁶⁶

Végül pedig meglepő a nők jelenléte a sírnál. A húsvéti történetek az ő fellépésükkel kezdődnek, viszont ez érthető is, hiszen végigkísérték Jézust végső szenvedésének útján.¹⁶⁷

8.2.1. Márk

Márk evangéliumának feltámadástörténetét a félelem és remegés motívuma jellemzi (Mk 16,1–8). Wright szerint a narratívának volt folytatása, amely elveszett; a 9. és 15. versekkel kezdődően két új záradékot csatoltak a fennmaradt részhez. A Mk 16,9–20 utólagos hozzátoldása mellett szól a többi szinoptikus evangéliummal való párhuzam, a felvezető 9. vers, a félelem motívuma, amely az egész evangéliumra jellemző, s amely a feltámadástörténet kivételével valamilyen módon mindig feloldódik.¹⁶⁸

Márk a nők szemén keresztül mutatja be a feltámadás történetét, az ő nézőpontjukból láttatja az esemény részleteit. A zsidó jövőkép érződik a nők általános magatartásában, ugyanis váratlanul éri őket Jézus feltámadásának ténye. Ez is azt bizonyítja, hogy nem kitalált történetről van szó, amely a kora keresztyénység hitére akar magyarázatot adni. Ha kitalált történet volna, akkor nem lenne értelme ütköztetni a zsidó váradalmat és a megtörtént feltámadást. A történet alapján az üres sír vezet el a Jézus feltámadásába vetett hitre, és nem fordítva, ahogyan sokan a kialakult hit projekciójának látják a húsvéti narratívákat. A sírban ülő ifjú az esemény valóságosságát bizonyítja, szavaival pedig beteljesedettnek nyilvánítja Jézus azon jövődöléseit, amelyekkel előre jelezte halálát.¹⁶⁹

A Mk 16,7 a tanítványok, különösképpen Péter helyreállításáról beszél, utal elbukásukra, ugyanakkor bizonyítéka Jézus valóságos testi feltámadásának is, hiszen a tanítványok újra életben látták őt. A Mk 16,1–8-nak tárgya Jézus testének megkenése. Az asszonyok kora reggel igyekeznek a sírhoz a lehetséges Messiás testét megkenni. Az a gondjuk, hogy nincs, aki elhengerítené a követ a sírról, majd odaérve azzal szembesülnek, hogy eltűnt a test. A kora reggeli út, az üres sír látása, egy ifjú jelenléte a sírban, majd annak szavai félelmet keltettek az asszonyokban: ez annak bizonyítéka, hogy valami valóságos dolognak kellett történnie. A nők jelentősége viszont egy nagyobb történetben keresendő, mégpedig Izráel Istenének tervében, Jézus történetében. A félelem miatti hallgatásuk megszűnik, mert elmondják a tanítványoknak az angyal üzenetét. Mivel követték Jézust az ő szenvedésének útján, részt vettek Isten tervének megvalósulásában.¹⁷⁰

¹⁶⁶ Wright, N. T.: *The Resurrection of the Son of God*, 604–605.

¹⁶⁷ Uo. 607–608.

¹⁶⁸ Ld. bővebben: Uo. 616–624. Vö. Budai Gergely – Herczeg Pál: *Az Újszövetség története. Bevezetés az Újszövetségbe*. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest 1985, 109–110.

¹⁶⁹ Wright, N. T.: *The Resurrection of the Son of God*, 628–629.

¹⁷⁰ Uo. 629–630.

8.2.2. Máté

Máté evangélista feltámadástörténetének sajátos jellemzői a földrengés és az angyal jelenléte (Mt 28). A narratíva két szálon fut (földrengés és katonák), majd egy közös történettel zárul (Galilea, missziói parancs). Földrengésről olvasunk már a nagypénteki történetben is (Mt 27,51–52), ahol azt látjuk, hogy Máté már konkrét, testi feltámadásként értelmezi az ószövetségi feltámadás-proféciákat (Ez 37,12–13; Ézs 26,19; Dán 12,2). Nem arról van szó, hogy Izrá-el helyreállítása, a száműzetésből való szabadulás megtörtént volna, csupán ezekkel jelzi, hogy valami rendkívüli történt a zsidóság történelmében, hogy Izrá-el reménységének beteljesedése kezdetét vette: Jézus meglepő feltámadása megelőlegezi a zsidó feltámadáshitét.¹⁷¹ A második földrengés az angyal érkezéséhez kapcsolódik, és a kő elhengerítését szolgálja. Néhány tudós arra gondol, hogy valójában egy földrengés történt, csakhogy Máté egyértelműen kettőről beszél. A földrengés mint a feltámadás jele ismeretlen mind az újszövetségi iratokban, mind a második templomi zsidóság gondolkodásában. Egyedülállósága és hangsúlyossága nem zárja ki valóságát, ezért a feltámadáskép egyik részleteként kell kezelnünk, viszont történelmileg nem bizonyítható.¹⁷²

A főpapok magatartása (Mt 27,62–66; 28,11–15) indokolta a feltámadástörténetek állandó használatát a kora keresztyén gyülekezetekben. A történet két érdekes információt szolgáltat: egyfelől azt, hogy a főpapok és a farizeusok szombaton munkálkodnak; másfelől hitetőnek, hamis tanítónak tartották Jézust. A szövegegység arról tesz bizonyosságot, hogy a főpapok visszaemlékeztek Jézus jövendölésére, és őrséget állítottak a sírhoz, de a feltámadás megtörténte után mégis azt terjesztették, hogy tanítványai lopták el a testet, hogy cáfolhassák a keresztyénség feltámadáshitét.¹⁷³ A két részlet apologetikus volta nyilvános: Jézus testi feltámadását védelmézik, amelynek logikus következménye az üres sír. A történet nem lehet fiktív, hiszen értelmetlen lett volna vádat emelni önmaguk ellen, valószínűbb, hogy e vádak a zsidóságon belül terjengtek, s így nem hagyhatták válasz nélkül azokat. Tovább szöve a gondolatot: ha nem lett volna üres a sír, vagy legalábbis nem feltételezték volna, hogy üres az, értelmetlen lett volna kitalálni egy ilyen történetet. Ha pedig az üres sírról szóló történet egy későbbi legenda lenne, vajon beszéltek-e volna az emberek a test ellopásáról? A főpapok félelme egyértelműen azt jelzi, hogy a feltámadás ugyanabban a testben megy végbe, amelyben az ember a földön él. Ha a feltámadás lelki állapotot jelentene, a főpapok nem állítottak volna őrséget Jézus sírjához, nem pecsételtették volna le a követ, és nem terjedtek volna különféle történetek mindezekről. A történet létezése azt bizonyítja, hogy a kora keresztyénséget gyakran érte a test ellopásának vádja, ezért mesélték újra meg újra, és

¹⁷¹ Wright, N. T.: *The Resurrection of the Son of God*, 632–635.

¹⁷² Uo. 636.

¹⁷³ Uo. 636–637.

nevezték meg a vád forrását is (a katonák megvesztegetése). Wright nem a történet hitelességét bizonygatja, hanem a sír üressége mellett érvel.¹⁷⁴

A Mt 28,16–20-ban Jézus missziói szolgálatra küldi tanítványait, mivel neki *adatott minden hatalom mennyen és földön*. Feltámadása által kapta Jézus a messiási hatalmat (Zsolt 2; 72; 89; Dán 7 stb.) abban a királyságban, amely feltámadásával vette kezdetét. Ennek a hitnek a kialakulását csakis Jézus feltámadásával magyarázhatjuk. A Mt 28,17 a kontinuitás–diszkontinuitás gondolatát tárja elénk, ugyanis a feltámadott Jézussal való találkozás kételkedést ébresztett néhány tanítványban: Jézus egyszerre volt régi és mégis új.¹⁷⁵

A keresztlés parancsa Keresztelő Jánosra mutat vissza, aki hirdette, hogy őt egy erősebb, hatalmasabb követi, aki másként fog keresztelni. A keresztség itt is a szabadulás szimbólumaként jelentkezik. A keresztség szentháromságos formulája annak jelzése, hogy általa az ember közösségbe lép az élő Istennel, aki Jézus feltámadásában új szövetséget kötött.

Jézus utolsó ígérete a farizeusok kétkorszakos gondolkodását erősíti meg (jelen–jövő). Máté evangélista alapjaiban a zsidó történelemtől és teológiától írt. Alaptézise az, hogy Izrael Istene munkálkodott Jézusban itt a földön, és őt valóságos testben támasztott fel, s ezért maradt a sír üresen.¹⁷⁶

8.2.3. Lukács

A Lukács szerinti evangélium húsvéti történetének jellegzetessége a gerjedező szívek és a kenyér megtörésének motívuma. A történet három részből áll, amelyet összegzés zár le. Lukács is egy maga által összegyűjtött hagyományanyaggal dolgozik, de Mátéhoz hasonlóan a Q forrás alapján örökíti meg az alapmozzanatokot. A húsvéti esemény Lukács számára a történelem, s ezen belül a keresztyén egyház történetének magyarázata.¹⁷⁷

Az evangélium prologusában mindaz, ami ígéretként hangzott el, a húsvéti történésekben vált valósággá. Ilyen párhuzamot találunk például a narratívánk szereplői és Keresztelő János szülei között: nem igazán hitték azt, ami később igaznak bizonyult. Hasonló párhuzamot láthatunk a születési és a húsvéti történet között is: az angyal kijelent és magyaráz, Simeon beszéde, Anna próféciaja, a tizenkét éves Jézus Jeruzsálemben (Lk 1,32; 2,11.26.32.34.38.46.49; vö. Lk 24,7.21.25–26.46–37).¹⁷⁸ Az evangélium számos helyen a feltámadást *szükséges* eseményként vetíti előre (δεν; Lk 9,22; 13,33; 15,32; 17,25; 22,37), mint amelyről az Írások is szóltak, s amelyek Jézusban teljesedtek be: új teremtés kezdődhetett el. A második templom zsidósága számára a feltámadás az igaz Isten

¹⁷⁴ Wright, N. T.: *The Resurrection of the Son of God*, 638.

¹⁷⁵ Uo. 643–644.

¹⁷⁶ Uo. 645–646.

¹⁷⁷ Uo. 647–649.

¹⁷⁸ Uo. 650.

győzelmét jelenti a világ hatalmasságai fölött. Tehát Jézus feltámadása által Isten győzött, s így lett Jézus a világ ura.¹⁷⁹

Lukács vallotta Jézus testi feltámadását, viszont ezt a testi létet nehezen lehet körülírni. Jézus fizikai, földi teste átváltozott formában támadt fel: a sír üres, teste tapintható, láthatóak a kereszt nyomai, eszik; megjelenik és eltűnik, nem mindig ismerik fel. Wright szerint a mennybemenetel lényege nem az, hogy mi történik a testtel, hanem az, hogy Isten Jézust helyreállítva válaszolt a világnak. Benne Isten ítélete lett nyilvánvalóvá a hitetlenekkel és a világi hatalmakkal szemben. Jézus test szerinti mennybemenetele igaz Úr voltát igazolja a császárkultusszal szemben.¹⁸⁰

Az emmausi tanítványok története (Lk 24,13–35) Crossan szerint meg nem történt, és mégis mindennap megtörténő esemény, ugyanis a feltámadás egy lelki folyamat eredménye, spirituális megtapasztalás. Wright szerint az evangélista egyértelműen valós, egyszeri eseményről beszél, amely örökre megváltoztatta a világot. A feltámadás valóságát bizonyítja az asszonyok, a tizenegy tanítvány, Péter, az Emmausba igyekvők és az egybegyűlt tanítványok meglepődése. A lukácsi narratívában a valóságos esemény egyértelmű bizonyítékai az üres sír (1–8), a lepel meglátása a sírban (12), a kenyér megtörésének hagyománya (30–31.35), a tanítványok előtti megjelenés (36–42).¹⁸¹

Jézus feltámadása új korszakot nyitott a világtörténelemben, amelynek jellemzője Isten megbocsátása (Lk 24,47). Ebben a korszakban a Teremtő megújító munkája bontakozik ki a földön és Izráel népe körében. Jézus arra tette képessé tanítványait, hogy egészében szemléljék az Írásokat, s ennek következtében megváltozott életük: felismerték Jézus igazi kilétét, a maguk viszonyulását őhöz, ezek együttes ismerete pedig tettekre kötelezte őket. A feltámadástörténet nemcsak azt tükrözi, hogy a kora keresztyénség mit vallott a húsvéti eseményekkel kapcsolatban, hanem elénk tárja hitre jutásuk útját is.¹⁸²

8.2.4. János

János evangéliumának sajátossága az új nap, új feladat gondolata, amely megmagyarázza az evangélium párhuzamát a teremtéstörténettel. Az evangélium és vele együtt a feltámadástörténet megírásának célját a Jn 20,30–31-ben találjuk: *higgyétek, hogy Jézus a Krisztus, az Istennek fia, és hogy ezt hívén, életetek legyen az ő nevében.*¹⁸³ János feltámadástörténetét (Jn 20–21) a párbeszéd és a részletesség jellemzi. Ennek az a célja, hogy a történet fontos szereplőiről összefüggő, hihető jellemzést nyújtson, s ezzel is ösztönözze a történet valóságának komolyan vételét. A Jn 21. fejezet ugyan külön befejezésnek tűnik, viszont minden kéziratban együtt szerepelt a teljes evangéliummal. A Jn 21,1–22 ráadásul ugyanar-

¹⁷⁹ Wright, N. T.: *The Resurrection of the Son of God*, 651–653.

¹⁸⁰ Uo. 654–656.

¹⁸¹ Uo. 656–657.

¹⁸² Uo. 659–661.

¹⁸³ Uo. 662.

ra a szerzőre utal, aki a Jn 1–20-at is írta. A 21. fejezet utolsó három verse mai napig nagyon vitatott a keletkezés és a szerzőség tekintetében.¹⁸⁴ A feltámadás eseményei megerősítik az evangélium megelőző részeinek teológiáját, másolatként összegzik azok mondanivalóját.¹⁸⁵

Wright hét, az evangéliumon átívelő jánosi motívumot állapít meg.

János evangélista azt a fő mondanivalót kívánja tolmácsolni inkarnációs teológiájának értelmében, hogy Jézusban az élő Isten öltött testet. Ez magától értetődő a húsvéti eseményben is. Ezt megtaláljuk a prológusban, Jézus hét csodajelében, majd feltámadásában, végül pedig Tamás hitvallásában. Ez az evangélium *első* motívuma. A *második* motívum pedig ez: hinni (πιστεύω), amely többször fordul elő itt, mint a szinoptikus evangéliumokban vagy a páli corpusban. Ez is a feltámadástörténetben teljeseedik ki (Jn 20,8.25.27.29.31). A *harmadik* a Lélek motívuma, a *negyedik* a helyreállított templom gondolata, az *ötödik* pedig Jézus személye, messiási volta. A *hatodik* jellegzetes témája Jánosnak Jézus megdicsőítése, felemeltetése, felmenetele az Atyához. Végül a *hetedik* nagy téma a szeretet, amely kétféleképpen jelentkezik: az evangélium egyfelől Jézus szeretetéről beszél a tanítványok irányába, másfelől az Atya szeretetéről Jézus irányába. Ez az a szeretet, amely a kereszten másokért áldozta fel magát, majd az új teremtésben megújulva jelen van a földön. Ezek a témák egy konkrét eseménysorozat leírásában jelentkeznek. Ha a Jn 20-at leválasztjuk, a bemutatott témák tárgytalanná válnak; viszont a teljes evangéliumot szemlélve azt látjuk, hogy mindezek Jézus feltámadásában nyernek igazi értelmet.¹⁸⁶

A Jn 20,1–18 a többi evangéliumhoz hasonlóan beszél az üres sírról.¹⁸⁷ A Jn 20,17-ben Jézus megtiltja Mária Magdalénának, hogy megérintse őt. Wright szerint ez nem Jézus testnélküliségét bizonyítja, hanem inkább azt, hogy Mária számára most új feladatot ad, amely sokkal fontosabb.¹⁸⁸ A Jn 20,19–23-ban Jézus két megjelenéséről olvasunk. A második Tamás hitre jutásáról beszél: meghívást kap Jézustól dicsőséges testének megérintésére, viszont Tamás számára ennyi már elég volt ahhoz, hogy hitvallást tegyen Jézusról.

A Jn 21-ben Jézus egy kisebb tanítványi közösségnek jelenik meg, amely először nem ismeri fel, csak a halfogás után. Jézus hallal és kenyérrel várja tanítványait a parton. Evés után Jézus félrehívja Pétert, és beszélgetnek, egy másik tanítvány pedig követi őket. Mindezek Jézus testben történt feltámadását bizonyítják,¹⁸⁹ ahogyan a Jn 21,12-ben a ritkán használt ἐξετάζω ige is, amelyet a magyar fordítások „megkérdezni” jelentéssel fordítanak, de valójában többet jelent ennél: „vizsgálni, alaposan kinyomozni, kikutatni”. A tanítványok nem merték megkérdezni Jézustól – olvassuk a Szentírásban –, hogy kicsoda ő. Ez

¹⁸⁴ Wright, N. T.: *The Resurrection of the Son of God*, 665.

¹⁸⁵ Uo. 666.

¹⁸⁶ Uo. 668–675.

¹⁸⁷ Uo. 663.

¹⁸⁸ Uo. 666.

¹⁸⁹ Uo. 664.

arra utal, hogy felismerték Jézust, de azt is látták, hogy megváltozott, valahogyan más, mert már az új teremtetést látták, ami kíváncsiságot váltott ki bennük (kontinuitás–diszkontinuitás).¹⁹⁰

A korai egyházban két probléma merült fel. A Jn 21-ben a halfogás története ezek kontextusát és válaszukat tartalmazza. Egyfelől Péter és a szeretett tanítvány egyházban betöltött szerepét támasztja alá, mint amely jogos funkció. Másfelől valószínűnek tarthatjuk, hogy a korai egyházban kialakult az a hit, miszerint mennybemenetele után Jézus hamar visszajön tanítványaiért és a benne hívókért. Erre Jézus Péternek mondott mondatából következtethettek (Jn 21,22), amelyet valójában félreértettek. Jézus nem arról beszélt, hogy a szeretett tanítvány még életben lesz visszajövelekor, hanem arra tanította Pétert, hogy mindenki a saját tanítványságával és a rábízott feladatokkal foglalkozzék.¹⁹¹

Az evangéliumok feltámadásnarratívái azt tükrözik, hogy bár az evangélisták hagyományanyagai különbözőek, ugyanis más-más utakon jutottak a forráshoz, az alaptörténet és az alapmozzanatok mégsem változtak. A történetek konkrét eseményekről, tényekről beszélnek, és semmi nem utal arra, hogy utólag kitalált történetek lennének. Bár metaforikus módon és allegorikusan is értelmezhetőek, de nyelvhasználatuk és teológiájuk alapján semmi kétség nem fér ahhoz, hogy valós, történelmi eseményről számolnak be, amelynek következtében kialakult az egyház. Az evangéliumoknak az a közös mondanivalója, hogy a teremtő Isten egy olyan esemény által nyúlt bele a történelem folyásába, amely a tér–idő–anyag világában történt, s amellyel mind e mai napig a megújulást, az örök életet kínálja az emberiség számára.¹⁹²

9. Jézus feltámadása – történelmi tény

Történelmi tényként áll előttünk az a meggyőződés, hogy a názáreti Jézus testben támadt fel a halottak közül. Ez a hit mutatkozott meg a kora keresztyénység jellegzetes gyakorlataiban, narratíváiban, szimbólumaiban, hitrendszerében. Ez adott alapot arra, hogy Jézust a várva várt Messiásként és Úrként vallják meg, akivel elkezdődött a megígért új korszak, és hogy higgyék feltámadásukat. Mi vezette őket arra, hogy így higgyék Jézus feltámadását? Milyen történelmi érvekkel magyarázható ennek a hitnek a felébredése és a korai egyház kialakulása?¹⁹³ Két olyan biztos dolgot nevezhetünk meg, amelyre bátran támaszkodhatunk e kérdések megválaszolásában: az üres sír és a találkozások a feltámadott Jézussal. N. T. Wright hét ponttal érvel amellett, hogy Jézus Krisztus feltámadását tényként lehet elfogadni.¹⁹⁴ Történetkutatói érvelésében a szükséges és elégséges feltételeket

¹⁹⁰ Wright, N. T.: *The Resurrection of the Son of God*, 678–679.

¹⁹¹ Uo. 675–676.

¹⁹² Uo. 680.

¹⁹³ Uo. 682. és 685.

¹⁹⁴ Uo. 686.

meghatározó módszerrel dolgozik.¹⁹⁵ Ezt a vizsgálódást fontosnak tartja akkor is, amikor nem tud bizonyítani matematikai pontossággal, viszont ez mindenképp előrelépést eredményez a történelmileg lehetségestől a „nagy valószínűséggel ez történt”-ig.¹⁹⁶

1. A második templom zsidóságának feltámadásképe sokszínű volt, de csak az ebből kinövő keresztyénség hitte, hogy ez valósággá lett. A hit ilyen jellegű mutációjának oka az üres sír és Jézus megjelenéseinek valósága, valamint az ezekről szóló beszámolók továbbadása.¹⁹⁷

2. Az üres sír önmagában nem vezetett volna senkit a feltámadás hitére, és ez csupán Jézus történetének egy részlete lenne, esetleg a sírrablók ténykedését bizonyította volna. Ez elégtelen feltétel a keresztyénség és a keresztyén hit kialakulásához. Ezt bizonyítja a Jn 20 is: az üres sír önmagában nem vezetett senkit sem hitre. Szükséges volt a látás. Péter és a másik tanítvány látta a sírban a lepedőt és a külön elhelyezett kendőt. Tamás sem hitt mások szavának, látnia kellett Jézust. De önmagában a Jézussal való találkozások sem vezettek volna el arra a hitre, amely hirdette Jézus halottak közüli feltámadását. A látás is elégtelen feltétel lett volna, hiszen az ilyen jellegű találkozások olyan látomásnak vagy álomnak minősültek volna, amely ismert volt az ókori ember számára. Sőt a fizikai test felőli meggyőződés sem okozott volna meglepetést, mert gyógyulásként értelmezték volna.¹⁹⁸

3. E két tény együtt már elégséges feltétele a hit kialakulásának azok számára, akik a második templom zsidóságához tartoztak. Az üres sír és Jézus megjelenése elégséges volt ahhoz, hogy továbbfejlődjék már meglévő hitük. Akikben ez a folyamat elindult, azok az első keresztyén közösség tagjai lettek. Míg e két tény elégséges volt némelyeknek, mások számára elégtelennek bizonyult, ugyanis János és Máté feltámadásnarratívájában is olvasunk olyanokról, akik ugyan szemtanúk voltak, mégis kételkedtek.¹⁹⁹

4. A második templom zsidóságának feltámadáshite nem ment volna át ekkora változáson, ha nem lett volna ismert a test eltűnése, és nem lett volna találkozás azzal a személlyel, aki meghalt, akit eltemettek, de aki ismét él. E két tény együttese szükséges ahhoz, hogy a feltámadáshit ennyire új tartalommal teljen meg, és hogy meggyőződéssé váljon. A feltámadás az ókori világban, ezen belül a zsidóságban is mindig testi állapotot jelentett: üres sír nélkül nincs testi feltámadás a zsidó ember számára. Viszont a feltámadott Jézussal való találkozás nélkül nem következett volna be változás a zsidó feltámadásképzetben: a szemtanúk meggyőződtek Jézus feltámadása felől, megtapasztal-

¹⁹⁵ Ld. bővebben: Wright, N. T.: *The Resurrection of the Son of God*, 687.

¹⁹⁶ Uo. 688.

¹⁹⁷ Uo. 686. és 688.

¹⁹⁸ Uo. 686. és 688–692.

¹⁹⁹ Uo. 686. és 692–693.

ták, hogy ő ugyan a régi, de mégis új, és e tapasztalat alapján építették be hitükbe a kontinuitás-diszkontinuitás gondolatát.²⁰⁰

5. Az üres sír és Jézus megjelenései mellett többen próbálkoztak – például Leon Festinger²⁰¹ is – más magyarázatot adni a keresztyén hit és egyház kialakulására, viszont e magyarázatoknak nincs meggyőző erejük. Így azt kell mondanunk, hogy az üres sír és Jézus megjelenései szükséges feltételei voltak a hit továbbfejlődésének.²⁰²

6. Történetileg nagy valószínűsége van annak, hogy Jézus sírja valóban üres volt a halála utáni harmadik napon, és hogy a tanítványok Jézus minden megjelenése alkalmával meggyőződtek afelől, hogy ő valóban él. A második templom zsidóságának felfogása mint alap kizárja annak lehetőségét, hogy a kora keresztyénség utólag találja ki a húsvéti történetet saját újszerű hitének magyarázatára. Ami az első húsvétkor történt, nem várt, egyszeri és jelentős esemény volt, és ez indította el a már meglévő hit újraértelmezését. A húsvéti történetek, mint láttuk, alappozzanataikban megegyeznek. Így nincs okunk megkérdőjelezni az ott rögzített mozzanatok történeti hitelességét. Például: az esemény a hét első napján történt, és jelentősége beépült a vallásos gyakorlatba. Nem találunk semmi okot annak feltételezésére, hogy bárki is feltörte volna a sírt, főként, hogy katonákkal őriztették. Sehol nem hallunk, nem olvasunk Jézus második temetéséről, amely megvolt az első századi zsidóság temetési gyakorlatában, hiszen a sír nem egy személy nyughelye volt, hanem a lebomlás után összeszedték az elhunyt csontjait, s így tették alkalmassá a sírt egy újabb temetésre. Szintén történelmi tény, hogy volt egy rendelet, amelyet valószínűleg Claudius császár adott ki, amely halálbüntetéssel sújtotta a sírfosztogatást vagy egy holttest engedély nélküli áthelyezését egyik sírból a másikba.²⁰³

7. A Jézus feltámadásába vetett hit két hitpilléren áll: az üres síron és Jézus megjelenésin. Mivel e kettő bizonyítottan történelmi tény, ezek alapján történeti tényként tekinthetünk Jézus valóságos feltámadására. Igaz ugyan, hogy egyedi és egyszeri eseménye a történelemnek, de ez nem zárja ki, hanem megerősíti a kora keresztyénség történelmi állítását.

A kutató nem lehet teljesen objektív a feltámadás tudományos vizsgálatakor, hiszen az életről és halálról vallott filozófiája meghatározza vélekedését. Ráadásul a felvilágosodás örökségét hordozó ember újra meg újra meg fogja kérdőjelezni a feltámadás történelmi hitelességét, hiszen a kételkedés zsigeri eleme,

²⁰⁰ Wright, N. T.: *The Resurrection of the Son of God*, 686., 688. és 693–696.

²⁰¹ Amerikai szociálpszichológus, a kognitív diszsonancia elméletének megalkotója. Értelmezése szerint a tanítványok sokkot kaptak: az addig kialakult Messiás-hitük nem fért össze a kereszthalál tényével. Az így keletkezett lelki feszültséget hitük racionalizálásával oldották fel, azaz hitük védelméért jó magyarázatot kerestek a történetekre, s ezeket a külső, fizikai dimenzióba projektálták, úgy állítva be őket, mint valós tényeket. – Megjegyzés a szerzőtől.

²⁰² Wright, N. T.: *The Resurrection of the Son of God*, 686. és 696–706.

²⁰³ Uo. 687. és 707–710.

ezért mindig is vitatott marad témánk történetisége. Viszont tény, hogy amennyiben azon az első húsvéton nem történt volna valami, a világ történelme másként alakult volna.

N. T. Wright hívő emberként, de tudományosan kutatja a feltámadástörténetet, és a kevés adat alapján is „látásra” jut (vö. Jn 20,24–29). Kutatási módszerének ez a célja: megtalálni a legjobb magyarázatot a felmerülő kérdésekre. Az üres sír és Jézus megjelenései elégséges feltételek ahhoz, hogy megállapíthassa: Jézus valóban és test szerint támadt fel. Ennek a megállapításnak elfogadása által a történelmi adatok összeállnak és értelmet nyernek. Jézus testi feltámadása szükségszerű feltétel ahhoz, hogy a legjobb magyarázatot adhassuk a kora keresztyénség kialakulásának, hitének és létjogosultságának kérdésére.²⁰⁴

Történelmi tényekkel önálló módon, következtetések nélkül senkinek sem lehet bebizonyítani, hogy Jézus valóságos testben támadt fel. Wright kutatásának célja inkább a feltámadás történelmi, nyelvezeti, teológiai kontextusának megvilágítása volt, amely szükséges ahhoz, hogy az emberiség, azon belül a keresztyénség tisztábban láthassa a feltámadást.

10. Összegzés

Az ókori ember számára a feltámadás azt a halál utáni létezési formát jelentette, amely új életforma ugyanabban a testben, amelyben a földön élt. Ezt a képzetet két szóval fejezték ki: *ἀνάστασις, ἐγείρω*. A pogányság többnyire elvetette ezt.

A kora keresztyénség túlvilági hite kétségtelenül a zsidóság hitrendszerében gyökerezik, onnan fejlődött tovább. A feltámadás választja a világ folyását ketté: egyfelől a jelenre és a jövőre, másfelől Jézus feltámadására és az emberiség feltámadására. Így a keresztyén ember a jelenben él, de várja az eljövendőt, ugyanakkor Jézus feltámadása és a maga feltámadása között él. A keresztyénség hitében Jézus feltámadása korszakváltást jelentett. Az ő új élete által vette kezdetét Isten országának kiteljesedése, a zsidó helyreállítás-váradalom elkezdődött, Jézus pedig lehetővé tette a szabadulást mindenki számára.

A feltámadás a kora keresztyén hit szerint két lépésben történik: az ember halálát követően egy köztes, lelki állapotban létezik tovább (Jézus is három napig a sírban volt), majd a feltámadás napján lelke ismét felölti a testet, s így részesül ítéletben.

Az ítéletnap időpontja ismeretlen, ugyanis Jézus a jelenre és a földi életre irányította a figyelmet, munkássága is erről szólt. Már a zsidóság korai hite is az Istennel való kapcsolatról és az embertársi viszonyokról szólt. Jézus ezt az életstílust tette egyetemessé feltámadása után: a missziói küldetés Isten országának és a bűnbocsátnak hirdetéséről, valamint az embertársak iránti szeretetről szól. Az ítéletnap tudata és a feltámadásba vetett reménység meghatározza az ember földi életét, amely hatással van a jövő életre.

²⁰⁴ Wright, N. T.: *The Resurrection of the Son of God*, 710–717.

A feltámadás testi volta nehezen írható körül. Ez a Jézuséhoz hasonló, átváltozott testi állapotot jelent (Jézust nem ismerték fel, kételkedtek), a romolhatatlanság felöltését, de a földi létből megmaradt jellemzőkkel (Jézust felismerik hangjáról, sebeinek helyei alapján is azonosíthatták őt). A két testi létezési forma között folytonosság van, hiszen ugyanabban a testben történik, de van törés is, mert a feltámadás az eredeti teremtettség helyreállításáról szól.

N. T. Wright szerint az örök élet a megújult, újjáteremtett földön lesz, amely az újjáteremtés kiteljesedésének napján egyesül a mennyel, ugyanis szemléletében a menny Isten tervének rejtekhelye, amelyet Jézus fog elhozni a földre. Kutatása rendjén jól alátámasztja mindkét gondolatot, következtetései elgondolkodtatóak az erdélyi ember számára, ugyanis általánosan elterjedt nálunk, hogy a mennyország valahol máshol van, ahova Jézus majd át fog vinni.

A most dióhéjban összefoglalt feltámadáshit nem jutott volna ide Jézus feltámadása nélkül. Feltámadását bizonyítja a zsidó hit ilyen jellegű újraértelmezése, új tartalommal való feltöltése. Valaminek történnie kellett ahhoz, hogy ekkora hatást gyakoroljon a zsidóság egy részére. De történelmi valóságát még inkább bizonyítja az üres sír és Jézus megjelenéseinek történetei.

Mit nevezünk történelmi ténynek? Mit nevezünk történelmi eseménynek?²⁰⁵ N. T. Wright munkája alapján Jézus feltámadását is, amely olyan egyedi és többé meg nem ismétlődő esemény, amelyről számos feljegyzés, irat maradt ránk időszámításunk első századából. Ugyanakkor történetileg elfogadható tény, hogy Jézus emberként élt a földön, másként nem maradt volna fenn sem neve, sem tanítása a mai napig. Tényként kezelhetjük feltámadását, ugyanis olyan jelentős esemény volt a világtörténelemben, amely fordulóponthozott sok tekintetben, és tudományos módszerekkel is bizonyítható, amint azt Wright történetkutatói módszerrel bizonyítja. Történelmiségét igazolja az események terjedése a szájhagyomány útján, illetve a keresztyén irodalom. Ha a múltban már beszéltek, írtak Jézus feltámadásáról, akkor mi okunk lenne megkérdőjelezni annak történeti valóságát (legalábbis alapelemeiben).

A modern történészek analógiákkal és összefüggésekkel tudják bizonyítani is, de cáfolni is Jézus feltámadásának megtörténtét. A felvilágosodás utáni ember kérdésekkel közelítheti meg a keresztyénséget elindító eseményt. A válaszok, álláspontok változók maradnak, ugyanis a feltámadáskutatás végső eredményét és következtetését mégiscsak a hit határozza meg. A kutató előbb-utóbb eljut arra a pontra, hogy mérlegeli eredményeit, s ekkor már nem tudja kikapcsolni saját világszemléletét. A hívő ember tud teljes meggyőződéssel arra a következtetésre jutni, hogy Jézus valóságosan, test szerint támadt fel a halottak közül.

²⁰⁵ Ld. e tanulmány 3. *Hipotézis* alfejezetét.

Felhasznált irodalom

- Budai Gergely – Herczeg Pál: *Az Újszövetség története. Bevezetés az Újszövetségbe*. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest 1985.
- Béres Levente: *Jézus feltámadása N. T. Wright szemléletében. Licenciátusi dolgozat újszövetségi teológiából*. Témavezető: Dr. Kállay Dezső. Kolozsvár 2017. (Megtalálható a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet könyvtárában.)
- Crossan, J. D.: *The historical Jesus. The Life of a Mediterranean Jewish Peasant*. T&T Clark, Edinburgh 1991.
- Czire Szabolcs: *A történeti Jézus. A kutatás múltja és jelene*. Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Kolozsvár 2009.
- Wright, N. T.: Jesus and the Victory of God. In: *Christian Origins and the Question of God*. 2. vol. Fortress Press, Minneapolis 1996.
- Wright, N. T.: *The New Testament and the People of God. Christian Origins and the Question of God*. 1. Vol. Fortress Press, Minneapolis 1992, 31.
- Wright, N. T.: *The Resurrection of the Son of God. Christian Origins and the Question of God*. 3. Vol. Fortress Press, Minneapolis 2003.

Elektronikus források

- Ravasz László: *Újszövetség-fordítása.1971*. Bibleworks 9.
- Wright, N. T.: *A Biography*. Ld. www.alastair.adversaria.co.uk/?p=371 (2016. máj. 1.).

* * *

N. T. Wright's approach to the historical-Jesus-debate throws a new light on the resurrection quest. In his view, the ultimate question of the 'resurrection research' should be: what happened on that first Easter that has ultimately led to the early Christianity and its faith? Early Christianity's answer is that Jesus of Nazareth, who was crucified, has risen. Nobody was there on that moment and still, we have two historically secure indications: the empty grave and Jesus' appearances. These two are important and appropriate backgrounds for the belief that Jesus was really risen from the dead.

Keywords: N.T. Wright, resurrection, historical Jesus, empty grave, Jesus' appearances.